

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja Haridusteaduskond
Haridusteaduste Instituut
Eripedagoogika õppekava

Anne Merekiila

**DOWNI SÜNDROOMIGA LASTE SOTSIAALSETE OSKUSTE TASEME
MÄÄRAMINE M/PAC1 FORMULARIGA**

Magistritöö

Juhendaja: Kaili Palts

Läbiv pealkiri: M/PAC1 formular

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Kaili Palts (MSc)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Marika Padrik (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2014

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks on uurida Downi sündroomiga 6-15-aastaste Eesti laste sotsiaalsete oskuste taset. Metoodika aluseks on H. C. Günzburgi poolt välja töötatud M/PAC1 formular, mis töö ühe osana on tõlgitud ja kohandatud saksa keelest eesti keelde. Töö teoreetilises osas antakse ülevaade Downi sündroomiga laste sotsiaalsetest oskustest ning sotsiaalse arengu uurimise vajalikkusest.

Töö praktilises osas katseteti tõlgitud M/PAC1 formulari sobivust Eesti 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste taseme määramiseks. Täidetud küsimustiku põhjal koostati iga uuritud lapse kohta sotsiaalpilt, isiksusepilt ning pedagoogiline väärtuste indeks. Need annavad visuaalse pildi lapse sotsiaalsete oskuste ja isiksuse omaduste kohta ning võimaldavad võrrelda tema oskuste taset teiste sama vanade intellektipuudega laste tasemega.

Tõlgitud formulari sobib kasutada Eesti laste oskuste uurimiseks. Kasutades kolme diagrammi, on pedagoogidel ja psühholoogidel võimalik iseloomustada last kui tervikut, mitte ainult tema oskusi. Samuti aitab see koostada igale lapsele individuaalse arengukava, mis võimaldab õppida ja harjutada just puuduvaid oskusi.

Märksõnad: Downi sündroom, sotsiaalsed oskused, M/PAC1 formular

Abstract

The aim of the present thesis is to study the level of social skills of 6 to 15 year old children with Down syndrome. The basis of the methodology is the M/PAC1 form worked out by H. C. Günzburg. As a part of the thesis the form has been translated from German into Estonian and adapted. In the theoretical part the skills of children having Down syndrome have been surveyed and also a survey of the necessity of studying the children's social development has been given.

In the practical part of the thesis the eligibility of the translated M/PAC1 form was tested to determine the level of social skills of 6 to 15 year old Estonian children with Down syndrome. On the basis of questionnaire a social and personal picture also the Progress Evaluation Index were compiled. Those give a visual picture of a child's social skills and personal properties and enable us to compare his/her level of skills to that of children of the same age having intellectual disabilities.

The translated M/PAC1 form is suitable for studying the skills of Estonian children. Using the tree given graphs it is possible for educationalists and psychologists to characterise a child as a whole, not only his/her skills. It also helps to compile for each child an individual development plan which helps to learn and practise the missing skills.

Key Words: Down syndrome, social skills, M/PAC1 form

Sisukord

Kokkuvõte.....	2
Abstract.....	3
Sisukord.....	4
Downi sündroomiga laste sotsiaalsed oskused.....	5
Downi sündroomi olemus.....	5
Downi sündroomiga laste areng ja sotsiaalsed oskused.....	6
Sotsiaalse arengu uurimise vajalikkus.....	7
PAC formularid.....	9
PAC võimalused.....	9
PAC variandid.....	9
PAC ülesehitus.....	10
PAC täitmise juhend.....	13
Isiksuse diagramm.....	16
Pedagoogiline väärtuste indeks	17
Sotsiaalsete oskuste arendamise õppekava.....	21
Meetod.....	23
Ülevaade M/PAC1-st.....	23
M/PAC1 ülesehitus.....	24
M/PAC1 täitmise juhend.....	26
M/PEI täitmise juhend.....	27
Uurimisgrupi kirjeldus.....	28
Tulemused.....	28
Kahe katseisiku tulemuste kirjeldus.....	28
Poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste üldine võrdlus.....	36
Eesti ja Saksa Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste võrdlus.....	38
Arutelu.....	40
Tänuõnad.....	46
Autorsuse kinnitus.....	47
Kasutatud kirjandus.....	48
Lisad	

Downi sündroomiga laste sotsiaalsed oskused

Downi sündroomi olemus

Inimese kõige levinum kromosoomihaigus on Downi sündroom ehk trisoomia 21. See tähendab, et 21. kromosoomi on ühe võrra normist rohkem. Sündroomi kirjeldas esmakordselt John Langdon Down juba 1866. aastal, kuid alles 93 aastat hiljem, aastal 1959, demonstreerisid Lejeune ja tema Pariisi kolleegid veenvalt, et Downi sündroom tuleneb just liigsest kromosoomist 21. kromosoomipaaris (Selikowitz, 2003; Reimand, 2006). Downi sündroomi esinemissagedust on erinevatel perioodidel uuritud erinevates geograafilistes piirkondades ning Reimandi (2006) järgi on sageduseks saadud keskmiselt 0,8 kuni 1,2 Downi sündroomiga last 1000 elusalt sündinud vastsündinu kohta. Downi sündroomi esinemissagedus ei sõltu geograafilisest asukohast, sotsiaal-majanduslikust seisukorrast või etnilisest päritolust (Wishart, 2007). Eestis on Downi sündroom kliiniliselt hästi diagnoositud, kuid tõenäoliselt ei ole Eestis elavaid Downi sündroomiga isikuid nii põhjalikult uuritud kui teistes riikides (Sitska, Uibo, Žordania, Reimand, Talvik ja Ilus, 2006).

Downi sündroomi kõige raskem kliiniline sümptom on vaimne alaareng (Mikelsaar, 2001; Reimand, 2006). Vaimse alaarenguga on see inimene, kellel on orgaanilis-geneetilise või mistahes muu kahjustuse tagajärjel üldises arengus ja õppimisvõimes niisugune mahajäämus, et ta vajab eeldatavasti eluaegset sotsiaalset ja pedagoogilist abi (Walburg, 1998). Pöldemaa (1993) järgi käsitletakse vaimse alaarengu määratlemiseks sotsiaalseid kriteeriume ehk inimese võimet kohaneda ümbritseva keskkonnaga. Seega on Pöldemaa (1993) arvates vaimupuudega see inimene, kes kohaneb raskustega ümbritseva keskkonnaga ja seal kehtivate normide ning reeglitega. Lisaks vaimupuudele esineb Downi sündroomiga lastel ka mitmeid kaasasündinud väärarenguid, näiteks südame- ja seedekulgla arenguhäireid, samuti tsöliaakiat, epilepsiat, nägemis- ja kuulmisprobleeme (Reimand, 2006; Aula, Kääriainen ja Palotie, 2010). Lisaks kognitiivsele mahajäämusele on Downi sündroomiga lastel mahajäämus ka kõnelises, sotsiaalses, emotsionaalses ja motoorses arengus. Downi sündroomiga isikute IQ kohta leiab kirjandusest erinevaid andmeid alates IQ-st 24 (Reimand, 2006) kuni IQ-ni 45-60 (Aula jt, 2010) või isegi kuni 70 (Selikowitz, 2003). Enamik Downi sündroomiga lapsi ja täiskasvanuid jääb tõenäoliselt siiski kerge või mõõduka vaimupuude vahemikku, rasket ja sügavat vaimupuuet esineb vähestel (Selikowitz, 2003).

Downi sündroomiga laste areng ja sotsiaalsed oskused

Sotsiaalsed oskused kannavad endas teadmisi reeglitest, kuidas käituda eri situatsioonides. Kui laps õpib ja teab üldkehtestatud reegleid, on tal palju lihtsam kontakteeruda teistega ning olla kaasatud ühiskonda. Enamik lapsi õpib sotsiaalseid oskusi ilma juhendamiseta või väga vähesel kaasabil. Intellektipuudega laste, seega ka Downi sündroomiga laste puhul me sisemist analüüsivõimet eeldada ei saa ja seega peame neile õpetama ka üldtuntud reeglistikku. Näiteks ei pruugi laps aru saada, et teine inimene eemaldus temast seetõttu, et tundis ennast ebamugavalt liigse füüsilise läheduse pärast (Peterson, Reimand ja Uus, 2011).

Sotsiaalsed oskused hõlmavad inimestevahelisi suhteid, mängu, vaba aja veetmist, sõltumatust ja eneseteeninduse oskusi ning sotsiaalset adekvaatset käitumist. Sotsiaalne areng on oluline igale isikule selleks, et olla sotsiaalselt võimekas, leida sõpru ja hoolitseda iseenda eest. See kõik mõjutab igapäevaelu kõiki tahke. Sotsiaalne kompetents ja kindlustunne võivad olla akadeemilistest oskustest hoopis olulisemad faktorid töö ja sõprade leidmisel ning ühiskonnas sõltumatuse saavutamisel (Buckley, Bird ja Sacks, 2002).

Buckley jt (2002) arvates on Downi sündroomiga lastel ja täiskasvanutel sotsiaalne tunnetus varajases lapsepõlves samamoodi arendatav, kui see on tavaarenguga laste puhul. On palju näiteid, kuidas mitteverbaalselt on võimalik näiteks hääletooniga, näoilmeiga ja kehahoiakuga mõista olulisimat ja käituda sellest lähtuvalt adekvaatselt, olgugi et kõne areng on mõnevõrra pidurdatud. Gass, Kennedy, Hastie ja McCardell Wendworth (2013) on leidnud, et võime ära tunda erinevaid näoilmeid on olulisel kohal Downi sündroomiga laste sotsiaalsete suhete tekkimisel. Ka Pochon ja Declercq (2013) leiavad, et Downi sündroomiga lapsed on võimelised ära tundma erinevaid näoilmeid ja põhiemotsioone. See lubab mitmetel autoritel arvata, et Downi sündroomiga lapsed ja täiskasvanud võivad omada tegelikult küllaltki häid sotsiaalseid oskusi, empaatiat ja teisi sotsiaalset võimekust nõudvaid oskusi.

Downi sündroomiga lastel võivad olla isegi paremad sotsiaalsed võimed ja sotsiaalne käitumine, kui teistel samade kognitiivsete võimetega lastel ning see aitab neil ka paremini sotsiaalses keskkonnas ja õppeprotsessis osaleda. Oluline on rõhutada, et nagu igal lapsel, on ka igal Downi sündroomiga lapsel käitumine indiviiditi erinev, st sotsiaalne võimekus oleneb temperamendist ja isiksusest, perekonnast ja kogemuste baasist nii koolist kui ka kodust, samuti suhetest kaaslastega. Jobling, Virji-Babul ja Nichols (2006) väidavad, et sotsiaalset arengut on võimalik toetada ka liikumisega, kuna liikumine on seotud erinevate kogemustega.

Paljude Downi sündroomiga laste jaoks tähendab liikumine võimalust suhelda ja olla koos oma õdede-vendade ning sõpradega, suurendades seeläbi oma sotsiaalset kompetentsust (Sayers Menear, 2007). Ka kaasnevad diagnoosid, mis esinevad nii tavalastel kui Downi sündroomiga lastel, näiteks autism, hüperaktiivsus ja obsessiiv-kompulsiivne häire, mõjutavad sotsiaalset arengut (Buckley jt, 2002).

Laste sotsiaalne areng on mõjutatud ka keskkonna tunnetusest ja muutuste mõistmisest enda ümber. Seetõttu on lastel, kelle kognitiivne areng on aeglasem, raskem saavutada sotsiaalset kompetentsi taset ja kontrollitud sotsiaalset või personaalset käitumist. Et Downi sündroomiga lastel on kognitiivne areng ja kõne areng aeglasem, on seetõttu aeglasem ka sotsiaalne areng. Seetõttu vajavad Downi sündroomiga lapsed lapseas rohkem tähelepanu, kui samaealised tavaarenguga lapsed. Sellest hoolimata on peaaegu kõigil Downi sündroomiga lastel täheldatud stabiilset sotsiaalse käitumise võimekuse tõusu (Buckley jt, 2002).

Mitmed autorid (Sloper, Turner, Knussen ja Cunningham, 1990; Buckley jt, 2002; Peterson jt, 2011) on rõhutanud perekonna olulisust laste arengu jaoks. Perekonnas tahavad lapsed kogeda armastust ja emotsionaalset turvatunnet, samuti on oluline tunne laste jaoks, et nad on vajatud. Need on muidugi lisaks kõikidele baasvajadustele nagu soojus, toit ja puhtus (hoolitsemine). Peredes, kus on rohkem emotsionaalset turvatunnet ja sidet perekonna liikmetega, on tagatud parem sotsiaalse käitumise areng. Töötus, vaesus, kehvad olmetingimused, madal toetus ja hoolivus laste suhtes on tegurid, millega kaasneb laste madal sotsiaalne areng (Buckley jt, 2002, McGrath, Stransky, Cooley ja Moeschler, 2011). Samasugused tegurid mõjuvad sarnaselt nii Downi sündroomiga kui ka eakohase arenguga lastele. Downi sündroomiga laste puhul on sotsiaalset arengut toetavaks faktoriks ka perekonnaväliste tugisüsteemide kasutamine. Tänu meditsiini arengule on Downi sündroomiga isikute keskmine eluiga tunduvalt pikenenud ja rakendatud rehabilitatsioonivõtted on oluliselt parandanud nende iseseisvat toimetulekut (Reimand, Grünberg, Uibo, Õunap ja Talvik, 2006).

Sotsiaalse arengu uurimise vajalikkus

Tavaühiskonda integreerimisel esineb vaimupuudega inimestel mitmeid takistusi, kuid on olemas mitmeid võimalusi, kuidas integratsiooni soodustada. Üks võimalus, kuidas tagada ühiskondliku integratsiooni tingimusi, on vaimupuudega inimese sotsiaalsete oskuste

arendamine. Ühiskonnas võimalikult iseseisvalt toime tulemiseks on vaimupuudega inimesele vajalik eelkõige suhtlemisoskus. Oluline on ka toimetulek eneseteenindusega ning ühiskondlike käitumisharjumistega.

Vaimupuudega inimeste ühiskonda kaasamise peamiseks eesmärgiks on Alifanoviene (1995) sõnul selliste vajalike sotsiaalsete harjumuste kujundamine, mis võimaldaksid neil elada ja töötada tavalises sotsiaalses keskkonnas. Ka Walburgi (1986) arvates peab vaimupuudega inimene õppima ühiskonnas iseseisvalt toime tulema ning muutuma aja jooksul järjest vähem sõltuvaks abistajatest. Seejuures ei sõltu sotsiaalsete oskuste omandamine ja kasutamine ainult õppimismeetodite olemasolust ja võimekatest õpetajatest. Väga tähtis on vaimupuudega inimene ise, tema huvid ja motivatsioon õppida. (Günzburg, 2005).

Sotsiaalsete oskuste vähesuse korral tuleb püüda neid arendada ja juurde õpetada. Seejuures on vajalik määrata kindalaks juba omandatud oskuste tase ning uurida, kas inimene oskab õpitut ka igapäevastes olukordades kasutada. Selline uuring annab pildi ka kasvatus- / õpetuse erinevatest aspektidest: nt kas õpitu on oluline sotsiaalse kohanemise seisukohalt, kas õpetamismeetodid on sobivad, kas õpetamise aeg ja koht on õigesti valitud jne.

Asjakohase ja sobiva sotsiaalse käitumise seisukohalt on oluline teatav minimaalne hulk sotsiaalseid teadmisi, kogemusi ja oskusi. Tuleb märgatavalt pingutada, et aidata intellektipuudega laps või täiskasvanu mingilgi määral piisava sotsiaalse kompetentsuseni. Loomulikult ollakse eriarvamusel, missugused peaksid olema just need vajalikud sotsiaalsed oskused, samuti iga üksikjuhtumit tuleb vaadelda eraldi- aga üldjoontes on siiski võimalik määratleda, missugused peavad olema oskused, mida sotsiaalsete oskuste arendamise programm peaks hõlmama.

Siit järgneb loogiliselt järgmine samm. On vajalik objektiivselt määrata sotsiaalse kohanemise tase õppetöö alguses, erinevate vaheetappide lõpus ning õppetöö lõpus. Et seda teha, peab uurijal olema võimalik kasutada järgnevat:

- a) detailne ülevaade lapse või täiskasvanu saavutustest ja ebaõnnestumistest, mis võimaldab koostada plaani edaspidiseks tegevuseks, et tegeleda sotsiaalse arengu nõrkade kohtadega;
- b) hiljem reeglipärased kordusuuringud, mis juhivad tähelepanu puudulikele edusammudele kindlas valdkonnas, ja lisaks
- c) info, mille alusel oleks võimalik lapse või täiskasvanu tulemusi võrrelda teiste samade

vaimsete võimetega isikute omaga, et otsustada, kas uuritava sotsiaalne kohanemine on madalam, samal tasemel või kõrgem teistega võrreldes (Günzburg, 2008).

PAC formularid

PAC võimalused

Et täita eelpoolnimetatud nõudmisi, töötati välja pedagoogiline analüüs ja õppekava PAC (sks k *die Pädagogische Analyse und Curriculum*, ingl k *Progress Assessment Chart*) ja pedagoogiline hindamise indeks PEI (sks k *der Pädagogische Einschätzungs-Index*, ingl k *Progress Evaluation Index*). Need annavad sotsiaalsest kohanemisest küllaltki ulatusliku pildi, kusjuures nende abil on võimalik kontrollida sotsiaalsete oskuste olemasolu või puudumist, millest enamust on teatava piirini võimalik intellektipuudega inimestele õpetada. Igäihe individuaalse probleemi hindamist lihtsustab diagrammi kasutamine, mis kujutab inimese sotsiaalsete oskuste hetketaset graafiliselt, selle asemel, et infot arvudes edastada (Günzburg, 2008).

Seega PAC on süstemaatiline isiku sotsiaalse arengu jälgimise vahend, mille abil on võimalik intellektipuudega inimese kasvatajal, õpetajal või hooldajal kujutada graafiliselt antud isiku sotsiaalsete funktsioonide taset. Seda saab kasutada isiku sotsiaalse arengu hetketaseme määramiseks rehabilitatsiooni tarbeks. PAC õige kasutamine aitab kaasa intellektipuudega inimeste sotsiaalsete oskuste arengule, mis omakorda võimaldab puudega inimestel ühiskonnas paremini hakkama saada.

PAC ei ole koostatud selleks, et diagnoosida puuet või määrata selle sügavusastet. Seega ei sobi PAC töövahendiks spetsialistidele, kelle töö eesmärgiks on klassifitseerida puudega inimesi ning mõõta nende teadmisi ja oskusi kvantitatiivselt. Vahel on tõesti vaja määrata võimete kvantiteeti, kuid see ei anna vanematele, õpetajatele ja teistele vaimupuudega inimestega tegelevatele isikutele vajalikku informatsiooni arendustöö läbiviimiseks (Günzburg, 2008).

PAC variandid

PAC seeria koosneb seitsmest erinevast variandist: P=PAC, PAC1, PAC2, M/PAC1, S/P=PAC, S/PAC1 ja S/PAC2 (Günzburg, 2008; Tamm, 2009).

Erinevad PAC variandid on välja töötatud eelkõige kolme vanusegrupi jaoks.

P=PAC on mõeldud väikestele kerge ja mõõduka vaimupuudega lastele. See vastab vanusele sünnist kuni kolmanda eluaastani terve lapse arengus.

PAC1 on mõeldud kerge ja mõõduka vaimupuudega kooliealistele lastele. Terve lapse arengus vastab see vanusele kolm kuni kaheksa eluaastat. PAC1-ga võib uurida ka vaimupuudega noorukeid ning täiskasvanuid, kui nad on vastaval arengutasemel.

PAC2 sobib kerge või mõõduka vaimupuudega noortele täiskasvanutele, samuti nõ piiripealsete juhtumite puhul.

M/PAC1 on erivorm PAC1-st, mis on välja töötatud spetsiaalselt 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste uurimiseks.

PAC S-seeria arvestab mõõduka, raske ja sügava vaimupuudega inimeste vajadusi. P=PAC põhjal on välja töötatud S/P=PAC noorimale vanusegrupile. PAC1 põhjal loodud S/PAC1 on mõeldud kooliealistele ning PAC2 põhjal loodud S/PAC2 täiskasvanutele.

Sageli aga ei ole PAC variandi valimisel määravaks inimese vanus, vaid muud tegurid. Näiteks võib kasutada P=PAC teste ka vanemate raske vaimupuudega laste uurimiseks, PAC1 aga noorte täiskasvanute uurimiseks. Seda, missugune PAC variant sobib konkreetse lapse või täiskasvanu uurimiseks kõige paremini, otsustab tema õpetaja või kasvataja ise testis sisalduvate sotsiaalsete oskuste loetelu põhjal (Günzburg, 2008).

PAC ülesehitus

Sotsiaalsed oskused, mida PAC formularid sisaldavad, on välja valitud lähtuvalt erinevatest seisukohtadest ja erinevaid printsiipe kasutades. Iga PAC variandi ees on täpsem kirjeldus valiku põhimõtetest. Üldiselt kajastab iga PAC vorm oskusi, millest eeldatakse, et need lihtsustavad intellektipuudega inimesel probleemideta kohanemist inimese vahetus ümbruses. PAC formularid on eelkõige abivahendid õpetamise praktilise poole toetamiseks.

Iga PAC formular koosneb küsimustikust ja arenguhinnanguskeemist. Küsimustik koosneb sõltuvalt PAC variandist ligikaudu 100 küsimusest sotsiaalsete oskuste kohta, mis on järjestatud raskusastme põhjal, alustades kõige lihtsamast oskusest. Erinevad oskused on jaotatud nelja sotsiaalse arengu põhivaldkonda: eneseteenindus, kommunikatsioon, sotsiaalne kohanemine ja funktsionaalne tegevus. Iga põhivaldkond on omakorda jagatud osavaldkondadeks. Need on igas PAC variandis erinevad.

Näiteks kõige väiksematele lastele mõeldud S/P=PAC jaguneb järgmiselt:

Eneseteenindus

1. Toitumine
2. Tualett ja pesemine
3. Riietumine

Suhtlusvõime

1. Tajumine/ töötlemine
2. Aktiivne suhtlemine
3. Passiivne kõnetaju

Sotsiaalne kohanemine- ei jagune osavaldkondadeks.

Motoorika

1. Üldmootorika
2. Peenmootorika

Vaimupuudega täiskasvanutele mõeldud S/PAC2-s on aga järgmised valdkonnad:

Omaalgatuslikkus

1. Söömine
2. Liikumine
3. Puhtusepidamine
4. Pesemine
5. Välimuse eest hoolitsemine
6. Riietumine

Arusaamisvõime

7. Tajud
8. Sõnavara
9. Väljendusoskus
10. Arvud ja raha
11. Kirjutamine ja lugemine

Sotsiaalne kohanemine

12. Isiklikud kontaktid
13. Grupikontaktid
14. Kombed

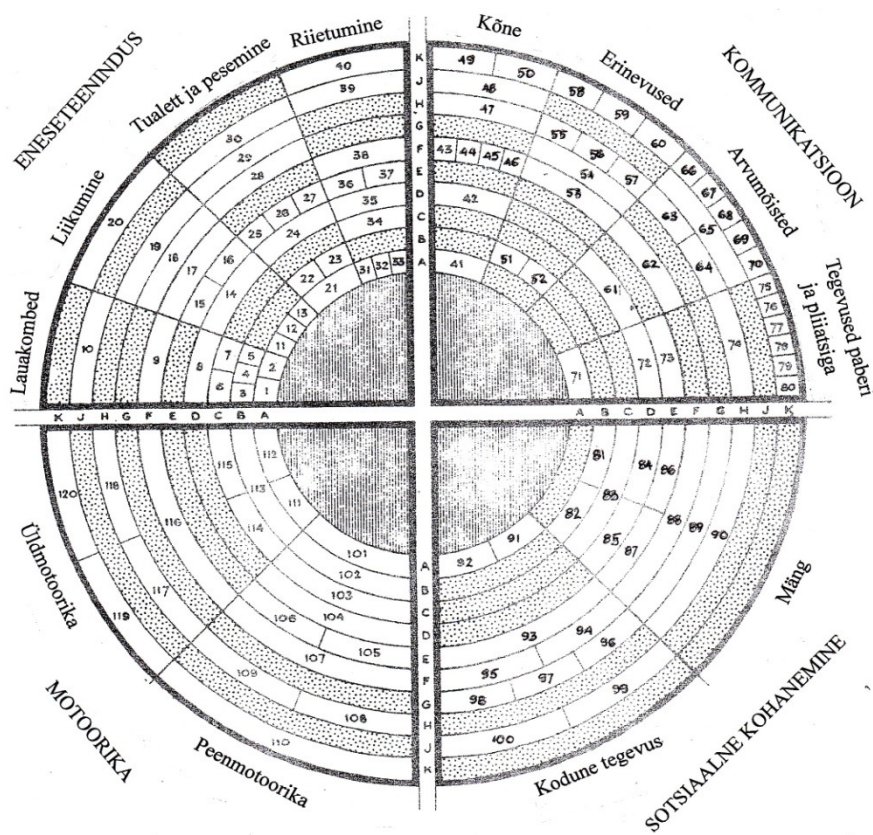
15. Informatsioon

Tegevus

16. Suhe tööga

17. Töötamine

18. Tegevus vabal ajal

Joonis 1. M/PAC1 sotsiaalsete oskuste diagramm

Kõige iseloomulik ja ilmselt ka väärtuslikum osa PAC formularist on arenguhinnanguskeem, mis annab kvalitatiivse ülevaate sotsiaalsetest oskustest. Arenguhinnanguskeem on ringikujuline diagramm (joonis 1), mis jaotub neljaks peasektoriks. Sektorid vastavad küsimustikus olevatele sotsiaalse arengu põhivaldkondadele. Peasektorid koosnevad osasektoritest vastavalt küsimustiku osavaldkondadele. Sotsiaalsed oskused on diagrammile paigutatud kontsentriselt raskusastme kasvavas järjekorras, st ringi keskosas

paiknev oskus on palju kergem kui ringi välimisel osal paiknev oskus. Diagrammil olevate tulemuste põhjal vaimupuudega inimest arendama hakates on soovitatav alustada diagrammi keskel asuvatest oskustest. Lisaks sellele, et need on kergemini omandatavad, on need sageli ka eluks vajalikumad kui diagrammi välimisel serval olevad oskused (Günzburg, 2008).

P=PAC ja PAC1 on koostatud terve lapse arengust lähtuvalt. Intellektipuudega lapse areng erineb teataval määral tavalapse arengust. Need erinevused on tingitud peamiselt sellest, et intellektipuudega lapsel on vaimsed võimed küll madalad, kuid oma kõrgema vanuse tõttu on ta saanud palju praktilisi kogemusi. See asjaolu selgitab ebahühtlaselt täidetud PAC formulari diagrammi, harva on laps kõikides uuritud valdkondades samal tasemel. M/PAC1-l on sotsiaalsete oskuste omandamise järjekorda muudetud vastavalt Downi sündroomiga laste arengule. PAC2-s on oskused järjestatud vastavalt sellele, kuidas neid on ühiskonnas tarvis iseseisvalt või siis rohkem või vähem toetatud elamises toimetulemiseks (Günzburg, 2008).

P=PAC ja PAC formulari S- seeria puhul eeldavad enamus oskusi eelnevate oskuste omandatust. Sel juhul piisab kõrgeima saavutatud oskuse kindlaks tegemisest ja võib anda automaatselt punktid ka eelnevate oskuste omandamise kohta. M/PAC1 ja PAC1 puhul saab aga üksnes üksikud punktid anda automaatselt, kui kõrgem oskus on omandatud. Need oskused on käsiraamatus vastavalt märgistatud. Kõik ülejäänud oskused tuleb ükshaaval läbi kontrollida. PAC2 ei sisalda ühtegi oskust, mille võiks lugeda automaatselt omandatuks, kui kõrgem oskus on juba omandatud, seepärast peab PAC2 kõik oskused ükshaaval kontrollima.

Lisaks on oskusi, mida laps ei saa harjutada, kuna:

- a) lapsel kaasneb meele- või liikumispuue;
- b) keskkond on sellisel määral kaitsev, et lapsel/ täiskasvanul ei ole võimalust õppimiseks, nt haiglas.

Kindlasti ei tohi anda punkti oskuse eest, mida laps tõenäoliselt valdaks, kui ei oleks takistavaid tegureid.

PAC täitmise juhend

PAC diagrammide täitmine annab ülevaate konkreetse vaimse puudega inimese sotsiaalsete oskuste tasemest. Tavaliselt võrreldakse lapse tulemusi vastava vanusegrupi keskmiste tulemustega. Eeldatakse, et lapse tulemused on keskmisega võrreldes võrdsed või veidi kõrgemad. Kui tulemused on tunduvalt madalamad, vaadeldakse seda kui arengus mahajäämist ning püütakse välja selgitada madala taseme põhjus.

Samamoodi tuleb hinnata ka vaimupuudega laste taset. Võrdlemine ei ole vajalik kogu rahvastiku mastaabis, kuna vaimse puudega inimese sotsiaalse arengu mahajäämus on märgatav ka ilma spetsiaalsete uuringuteta. Seega peab vaimupuudega inimest võrdlema teiste samasuguste inimestega, et väljendil „arengus maha jäänud“ oleks seisundit kirjeldav tähendus. Vaid vaimse puudega isikute võrdlemisel teiste samal intelligentsuse tasemel olevate isikutega saab kindlaks teha, kes on arengus maha jäänud või keskmisest kõrgemate tulemustega. Oluline on leida üles ka need lapsed, kelle madalaid tulemusi on põhjendatud vaimupuudega ning kelle edusammudele ei ole varem tähelepanu pööratud (Günzburg, 2008).

PAC formulari kasutamiseks ei ole vaja kvalifitseeritud uurijat. Soovitatav on, et testi läbiviija tunneks uuritavat ja uuritav omakorda oleks testi läbiviijaga harjunud. Vanemad, õpetajad, hooldajad jne, kellel on vaimupuudega isiku kohta põhjalikud teadmised, on võrreldes võõrastega tunduvalt paremas olukorras. Põhjalike teadmistega inimeste märkmed vaimupuudega isiku kohta on PAC testis usaldusväärsemad (Voll, 2000).

Diagrammi täitmisel tuleb arvestada järgmist:

- a) uurija peab värvipliatsiga selgelt värvima need lahtrid, mis sisaldavad oskusi, millega uuritav hakkama saab;
- b) lahtrid, mis sisaldavad oskusi, millega uuritav toime ei tule, märgitakse diagonaaljoonega või värvitakse õrnalt üle;
- c) lahtrid, mis sisaldavad oskusi, mis mingil põhjusel jäid kontrollimata, jäetakse tühjaks;
- d) kui uuritaval pole olnud võimalust antud oskust omandada, kirjutatakse lahtrisse VP-võimalus puudub (sks k *KG- keine Gelegenheit*).
- e) kui uuritaval pole olnud võimalust oskust omandada kehapuude tõttu, kirjutatakse lahtrisse KP-kehapuue (sks k *NA- nicht anwendbar*).

Diagrammil peab olema selgelt eristatav, milliste oskustega uuritav toime ei tulnud ning millised oskused erinevatel põhjustel uurimata jäid.

Mõnikord on inimene omandanud teatud oskuse osaliselt, st kõik kirjeldatud tingimused ei ole täidetud. Sellisel juhul on soovitatav värvida diagrammil pool lahtrit. Kuna keegi peale uurija ei tea, millistel tingimustel lahtri täitmine toimus, ei tohi niimoodi värvitud lahtreid kanda PEI diagrammile. Poole lahtri märkimine on oluline sel juhul, kui mingi aja pärast tehakse uus test, et teha kindlaks uuritava edusamme ja uusi võimalikke oskusi. Oskust ei tohi omandatuks lugeda siis, kui uuritaval ei ole mingil põhjusel võimalik seda oskust rakendada. Näiteks liikumis- või meelepuude puhul ei saa mõnel juhul kindlaks teha, kas oskus on

olemas või mitte (Günzburg, 2008).

Alati ei ole sotsiaalsete oskuste madal tase tingitud ainult vaimupuudest. Kui diagrammil esineb sageli märke VP- võimalus puudub, siis viitab ebakompetentsus õppimistingimuste puudumisele. Seega ei saa väita, et antud isik ei valda teatud oskusi, tal lihtsalt puudub võimalus antud oskusi arendada. Kui muidu korrektselt täidetud PAC ankeetidel esineb sageli märke VP, siis on vaja kõrvaldada takistused, mis pidurdavad vaimupuudega isiku arengut. Korduvate uuringute puhul tuleb alati kasutada puhtaid diagramme, kuna punktide lisamisel varasemale diagrammile pole võimalik õigeaegselt märgata tagasiminekut isiku arengus.

PAC formularide täitmine tundub lihtne, kuid see lihtsus on petlik. Õpetajad võivad laste oskusi väga erinevalt hinnata ja nii võib juhtuda, et laps saab sama käitumise eest ühe õpetaja käest punkti, teise käest aga mitte. Juhul kui üks õpetaja uurib last järjepidevalt, võib eeldada, et ta kasutab jätkuvalt samu hindamiskriteeriume, kui aga last uurivad erinevatel aegadel erinevad inimesed, siis võib pilt segaseks muutuda. PAC käsiraamatud sisaldavad juhiseid, kuidas sotsiaalsete oskuste olemasolu või puudumist hinnata. Vastavatest juhistest peab väga täpselt kinni pidama, et võiks olla kindel uuringu valiidsuses ja usaldusväärsuses.

Üldjuhul võib esineda kahte erinevat situatsiooni, kus PAC formulari kasutatakse. Esiteks on laps või täiskasvanu uurijale hästi tuttav ja saab otsustada, kas laps või täiskasvanu oskab olemasolevat oskust ka igapäevaselt kasutada. Oluline on, et laps oskust kasutaks, mitte see, et ta niiöelda omaks sellest teoreetilist teadmist. Sageli ei ole aga igapäevase jälgimise põhjal võimalik väga täpselt iga oskust hinnata, seetõttu peab igapäevast jälgimist täiendama spetsiaalse kindlale oskusele suunatud uurimisega (Günzburg, 2008).

Teisel juhul uurija ei tunne uuritavat. Nt juhul kui uurimistöode raames on tarvis koos teiste meetoditega ka PAC-d kasutada. Kõige sagedamini aga õppeperioodi alguses uues õppeasutuses, kui on vaja koostada lapsele/ täiskasvanule sobiv individuaalne arengukava. Sel juhul tuleb luua mitteformaalne uurimissituatsioon, mille kohta on ka käsiraamatus toodud juhised. Igal juhul on oluline kinni pidada käsiraamatus toodud kriteeriumidest sõltumata sellest, mis kombel informatsiooni koguti, et saada võrreldavad tulemused (Günzburg, 2008).

Kui koostada arenguhinnangu skeem eakohaselt arenenud lapse kohta, siis oleks kõik neli sektorit diagrammil täidetud ühtlaselt ja tühje lahtreid esineks vähe. Tavalapsest vanemale, kuid sarnaste vaimsete võimetega vaimupuudega lapsele koostatud diagramm oleks aga lünklik ja ebahühtlane, kusjuures tavaliselt on kõige madalamal tasemel kommunikatiivsuse sektor (Günzburg, 2008).

Isiksuse diagramm

Vaimupuudega inimesele ei saa hinnangut anda ainult tema sotsiaalsete oskuste taset arvestades, sest siis saame isikust väga ühekülgse pildi. Enamik PAC formulare sisaldab lisaks sotsiaalpildile ka isiksusepilti (lisa 2). Isiksusepilt osutab visuaalselt inimese käitumise tugevatele ja nõrkadele külgedele. Need võivad vastavalt toetada või takistada sotsiaalsete oskuste arengut (Günzburg, 1983). Oluline erinevus sotsiaalpildi ja isiksusepildi vahel seisneb selles, et isiksuse hindamine toimub subjektiivselt, mitte objektiivsete kriteeriumide alusel. Isiksusepildi koostamiseks on vajalik, et uurija tunneks väga põhjalikult konkreetse inimese käitumist.

Isiksusepilt koosneb 12 isiksuse omadusest (Kikas, 1999):

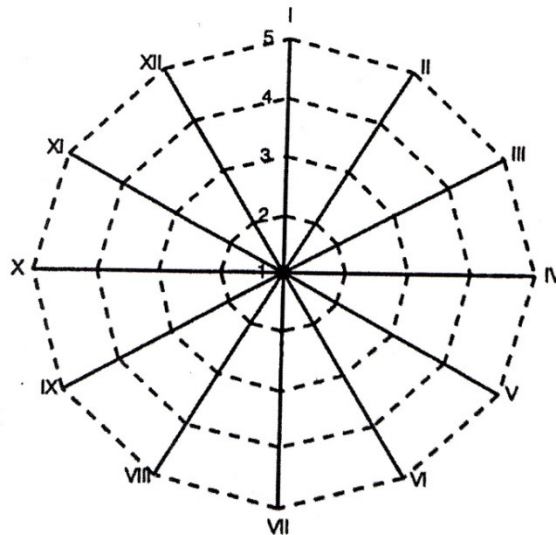
1. Iseseisvus enese eest hoolitsemisel
2. Harjumused
3. Temperament
4. Seksuaalsuhted
5. Eneseväljendusvajadus
6. Kontakteerumine
7. Ausus
8. Sõbralikkus
9. Suhted grupiliikmetega
10. Suhtumine ühistegevusse
11. Suhtumine ümbritsevasse asjadesse
12. Suhtumine töösse

Iga omaduse hindamiseks on viis varianti. Valida tuleb antud isiku puhul kõige sobivam variant.

Näide:

1. Iseseisvus enese eest hoolitsemisel
  - 1) vajab pidevat abi;
  - 2) vajab tihti abi;
  - 3) vaja on kontrollida tulemust;
  - 4) vahel on vaja kontrollida tulemust;
  - 5) saab ise hakkama.

Sarnaselt sotsiaalpildile kasutatakse ka isiksuse omaduste visualiseerimiseks ringikujulist diagrammi (joonis 2).

Joonis 2. Isiksuse diagramm (Tõru, 2000)

Isiksuse omadusi hinnatakse viie palli süsteemis, diagrammile märgitakse vastav number 1-5. Märgitud numbrid ühendatakse omavahel ja saadud ala diagrammil värvitakse. Mida suurem on värvitud ala, seda tugevamad on tulemused. Keskmiselt kolme punktiga hinnatud vaimupuudega inimene saab hakkama tuttavas keskkonnas, kuid talle valmistab raskusi võõras keskkonnas kohanemine. Nelja või viie punktiga hinnatud inimesed kohanevad aga võõras keskkonnas kiiresti. Tänu isiksusepildi lisamisele PAC formularidesse on pedagoogidel ja psühholoogidel võimalik iseloomustada inimest kui tervikut, mitte ainult tema sotsiaalseid oskusi (Günzburg, 2005).

Pedagoogiline väärtuste indeks

Vaimupuudega lapse või täiskasvanu sotsiaalsete oskuste arengutaseme kvalitatiivne uurimine oleks ebapiisav ning ei annaks uurijatele piisavalt informatsiooni, kui seda ei täiendaks kvantitatiivne uurimus. Täidetud PAC diagrammid annavad küll hea ülevaate konkreetse vaimupuudega inimese sotsiaalsetest oskustest, kuid nende põhjal ei ole võimalik otsustada inimese vanusele ja vaimsele tasemele vastava arengu üle.

Vaimupuudega inimeste sotsiaalsete oskuste kvantitatiivseks uurimiseks on välja töötatud

pedagoogiline väärtuste indeks PEI (sks k *der Pädagogische Einschätzungs-Index*, ingl k *Primary Progress Evaluation Index*). PEI abil on võimalik kindlaks teha, kas ja mil määral on vaimupuudega inimene võrreldes teiste vaimupuudega inimestega oma arengus maha jäänud või edasi jõudnud (Günzburg, 2008).

PEI keskmised oskuste tasemed on saadud suure grupi samavanuste laste ja täiskasvanute PAC skeemide tulemuste põhjal. Erinevate PAC variantide jaoks on välja töötatud erinevad PEI variandid: P=PEI, PEI1, PEI2 ja M/PEI. Downi sündroomiga laste keskmised tulemused annab M/PEI.

Vastavad PEI mapid sisaldavad PAC formulare täiendavat informatsiooni ning ühtlasi saab neid kasutada ka dokumentide hoidjana, kuhu on võimalik koondada PAC formularid ning teised uurimismaterjalid. Välja on töötatud:

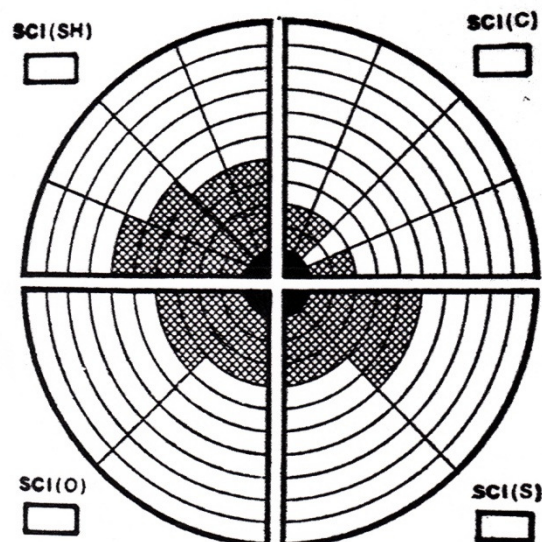
- a) esmane pedagoogiline väärtuste indeks P=PEI (sks k *der Primäre Pädagogische Einschätzungs Index*, ingl k *Primary Progress Evaluation Index*), mis annab ülevaate intellektipuudega 2-7 aastaste laste keskmistest tulemustest. P=PEI mapi abil on võimalik võrrelda laste keskmisi tulemusi iga poole aasta tagant.
- b) pedagoogiline väärtuste indeks 1 PEI1 (sks k *der Pädagogische Einschätzungs Index 1*, ingl k *Progress Evaluation Index 1*), mis annab ülevaate 6-16 aastaste intellektipuudega koolilaste keskmistest tulemustest. Laste keskmisi tulemusi on võimalik võrrelda iga poole aasta tagant.
- c) pedagoogiline väärtuste indeks 2 PEI2 (sks k *der Pädagogische Einschätzungs Index 2*, ingl k *Progress Evaluation Index 2*), mis koosneb 3 erinevat osast, millest igaüks annab keskmise nende täiskasvanute tulemuste kohta, kelle sotsiaalseid oskusi hinnati PAC2 abil. Osa A annab keskmise mõõduka intellektipuudega inimeste tulemustest, osa B kerge intellektipuudega inimeste tulemustest ja osa C nõ piiripealsete juhtumite kohta. Igas PEI 2 mapis on 12 võrdlusvõimalust, mis võimaldavad mappi aastaid kasutada.

Tavaliselt uuritakse last PAC formulari abil iga poole aasta tagant. Lapse jaoks, kelle oskuste taset uuritakse P=PAC abil, on vanuses 2-7 aastat vaja üks P=PEI mapp ja 12 P=PAC formulari. Lapse jaoks, kelle oskuste taset uuritakse PAC1 abil, on vanuses 6-16 vaja vähemalt 22 PAC1 formulari, aga ainult ühte PEI1 mappi. Ja täiskasvanute jaoks, keda iga poole aasta tagant uuritakse, on vaja 6 aasta peale 12 PAC2 formulari ja ühte PEI2 mappi (Günzburg, 2008).

PEI mappides on võimalik hoida lapse arengu kohta koostatud PAC formulare ja teisi dokumente. P=PEI, PEI1 ja M/PEI1 mapi sisekülje vasakul poolel on kujutatud PEI-diagrammid, mida saab kasutada aastase vahega uuringute läbiviimisel. Mapi sisekülje paremal poolel on kujutatud samad diagrammid, mida saab samuti aastase vahega kasutada, kuid paremal poolel oleva esimese diagrammiga võrreldakse PAC, mis on koostatud 6 kuud peale eelmise PAC koostamist. See võimaldab võrrelda PAC diagramme kuuekuuliste vahedega.

Vastava vanuserühma keskmine saavutuste tase on P=PEI, PEI1 ja M/PEI mappides diagrammidel märgitud kergelt ruuduliselt varjutatud lahtrite abil. PEI2 mapid sisaldavad kolme erineva raskusastmega intellektipuudega täiskasvanute saavutuste keskmist kujutavaid diagramme.

PEI diagramm (joonis 3) sarnaneb PAC diagrammile ja jaotub neljaks peavaldkonnaks, mis omakorda jaotuvad osavaldkondadeks. Kentsentrilised ringid PEI diagrammil ei ole aga seotud oskuste raskusastmega, vaid annavad arvilise ülevaate oskustest igas osavaldkonnas.

Joonis 3. Downi sündroomiga 7-aastase poisi PEI diagramm

PEI mapi kasutamine:

- a) tuleb lugeda kokku täidetud PAC diagrammi igas osavaldkonnas tugevalt äravärvidud lahtrid- need on oskused, mida laps või täiskasvanu valdab.

b) tuleb värvida sama arv lahtreid PEI diagrammil vastavas osavaldkonnas (alustada ringi keskosast ja mitte jätta ühtegi ringi vahele). Jälgima peab, et täitmiseks on valitud vastava vanuserühma PEI diagramm.

Selle tegevuse tulemusel muutub PAC formulari abil kvalitatiivselt kujutatud lapse või täiskasvanu sotsiaalsete oskuste tase kvantitatiivseks väärtuseks, mis näitab inimese oskuste ulatust, kuid mitte seda, mida ta täpsemalt oskab või mitte.

Kui PEI diagrammil on vastav arv lahtreid värvitud, siis on näha, missugustes valdkondades on veel näha vastava vanuserühma keskmiste tulemuste alusel ruuduliseks märgitud lahtreid. Kui vastavaid lahtreid on mõnes osavaldkonnas näha, siis tähendab see, et lapse/ täiskasvanu tulemused antud osavaldkonnas jäävad alla keskmise. Kui värvitud lahtrid kattuvad keskmiste tulemuste alusel täidetud lahtritega, siis on uuritava areng keskmisel tasemel, kui värvitavate lahtrite arv ületab keskmise, siis on uuritava sotsiaalsed oskused üle keskmise.

Soovitav on PEI diagrammi täitmisel vältida tugevaid värve, sest muidu ei jää diagrammil olevad keskmised tulemused näha. PEI diagrammide toel saavad õpetajad kinnitust oma subjektiivsetele arvamustele lapse/ täiskasvanu sotsiaalsete oskuste taseme kohta võrreldes teiste samal kognitiivsel tasemel olevate laste/ täiskasvanutega. PEI abil on võimalik jälgida, kas nt mõningal määral teistest sotsiaalses arengus mahajäänud intellektipuudega õpilane jõuab teistele järele või mitte.

PEI meetodi puhul võrreldakse intellektipuudega lapse/ täiskasvanu sotsiaalsete oskuste taset teiste sama vanade ja sarnaste kognitiivsete võimetega intellektipuudega isikute omaga, mitte aga nõ tavapopulatsiooniga. Selline lähenemisviis on ausam intellektipuudega inimese seisukohalt, kuna tavapopulatsiooniga võrreldes oleksid saavutatud tulemused niikuinii ebapiisavad. Samal ajal võimaldab selline lähenemisviis märgata ka mahajäämist intellektipuudega inimese arengus, mida tavaliselt liiga kergekäeliselt intellektipuudega põhjendatakse, kuigi sellel võivad olla teised põhjused (nt liigne kaitstus, võimaluste puudumine jms) (Günzburg, 2008).

PEI mappides olevad nõ ootuspärased tasemed on saadud sama vanade ja samal intelligentsustasemel olevate inimeste uurimisel. Seetõttu on ootuspärane, et neid saab kasutada sama vanade, samade kognitiivsete võimetega ja sarnase kultuuritaustaga inimestega töötamisel. Kui lapse või täiskasvanu tulemused ei ulatu etteantud keskmiseni, siis tuleb kindlasti püstitada küsimus, miks see nii on. Sellel võib olla erinevaid põhjusi, nt kaasnev

puue, aga väga sageli ka puuduvad õppimisvõimalused.

M/PEI1 ootuspärased tasemed põhinevad kodus koos vanematega elavate Downi sündroomiga laste tulemuste keskmistel tasemetel. Uuringute tulemused näitasid, et Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste keskmine tase oli kõrgem, kui sama vanade teiste intellektipuudega laste oma. Samuti ilmnisid sugudevahelised erinevused. Seetõttu on koostatud erinevad PEIapid Downi sündroomiga tüdrukutele ja poistele (Günzburg 2008).

Sotsiaalsete oskuste arendamise õppekava

PAC formularides sisalduv valik sotsiaalsetest oskustest annab lisaks võimalusele sotsiaalseid oskusi süsteemselt uurida ka võimaluse konkreetseid samme ette võtta. PAC formulari abil saab välja selgitada nõrgad kohad ja puudused inimese sotsiaalsete oskuste arengus. Seejärel tuleb õppesisud, IÕK, tunniplaan jms niimoodi ümber korraldada, et oleks võimalik harjutada puuduvaid oskusi- sageli on oskused puudulikult omandatud või omandamata jäänud just õppimisvõimaluste puudumise tõttu.

PAC formularide sotsiaalsete oskuste loetelu ei ole kindlasti absoluutselt täiuslik, kuid selle abil on võimalik leida valdkonnad, millega tuleb kindlasti tegeleda enne, kui minna järgmisele tasemele. Oluline on välja valida need sotsiaalsed oskused, mis just konkreetse intellektipuudega inimese arengu seisukohalt olulised on ja millest tal täiskasvanuna ka tõesti kasu on ning nende arendamise ja õpetamisega tegeleda. PAC formularides on esitatud realistlik valik sotsiaalsetest oskustest. Ei saa eeldada, et iga laps omandab kõik formularides esitatud oskused, sest inimesed on erinevad, kuid tal peab olema võimalus neid õppida.

Võrdlemaks vaimupuudega laste sotsiaalsete oskuste taset teiste sama vanade vaimupuudega laste tasemega kasutatakse sotsiaalse kompetentsuse indeksit SCI (sks k *der soziale Kompetenz Index*). SCI leidmiseks korrutatakse iga valdkonna punktide arv tabelis 1 oleva väärtusega. Kõigepealt leitakse esimesest tulbast õige vanus, seejärel vastava valdkonna koefitsient, mis korrutatakse valdkonna punktide arvuga. Saadud arv, mis on protsentarv, kantakse vastavasse kastikesse PEI diagrammil. SCI neli arvu on protsentuaalsed väärtused, mis põhinevad erinevas vanuses intellektipuudega laste keskmistel saavutustel.

Tabel 1. PAC1 testi sotsiaalse kompetentsuse indeks SCI

Vanus	Eneseteenindus	Kommunikatsioon	Sotsiaalne kohanemine	Motoorika
6	6,66	16,67	20	25
7	6,25	11,11	14,29	25
8	5,88	10	14,29	25
9	5,26	10	12,5	16,67
10	5	9,09	12,5	12,5
11	5	8,33	12,5	12,5
12	4,76	7,69	12,5	10
13	4,16	7,14	10	10
14	4	6,25	9,09	8,33
15	3,57	5,26	8,33	8,33

Näide:

12-aastane poiss sai 20 punkti valdkonnas eneseteenindus (SH), 12 punkti valdkonnas kommunikatsioon (C), 12 punkti valdkonnas sotsiaalne kohanemine (S) ja 11 punkti valdkonnas mootorika (O). Kui me arvutame SCI, saame järgmised tulemused:

SCI (SH) – 95% (4,76x20)

SCI (S) -150% (12,5x12)

SCI (C) – 92% (7,69x12)

SCI (O) – 110% (10x11)

Tulemustest selgub, et teiste sama vanade intellektipuudega lastega võrreldes saab poiss hästi hakkama, eriti valdkonnas sotsiaalne kohanemine (Günzburg, 2008).

Käesoleva lõputöö eesmärgiks on uurida Downi sündroomiga 6-15-aastaste Eesti laste sotsiaalsete oskuste taset H. C. Günzburgi poolt välja töötatud M/PAC1 formulariga.

Antud eesmärgist lähtuvalt on püstitatud järgmised ülesanded:

- 1) tõlkida ja kohandada M/PAC1 formular saksa keelest eesti keelde;
- 2) katsetada uurimistöö metoodika aluseks oleva M/PAC1 formulari sobivust Eesti 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste taseme määramisel.

Töös püstitati järgmine hüpotees:

Eesti 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste tase on võrreldav Saksa sama vanade Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste keskmise tasemega.

Meetod

Lõputöö aluseks on H. C. Günzburgi (2008) poolt välja töötatud M/PAC1 saksakeelne variant. Kasutamaks formulari Eesti laste uurimiseks, tõlkisin selle eesti keelde täies mahus, seega 120 sotsiaalset oskust koos täpsete juhistega hindamiseks. Võrreldes saksakeelse variandiga on eesti keeles ka mõned muutused. Saksakeelses variandis on rahaühikuteks Saksa margad ja pennid, eestikeelses eurod ja eurosendid. Eessõnade kasutamise asemel uuritakse eestikeelses variandis kohta väljendavate tagasõnade kasutamist (peal/peale, sees/sisse jms), samuti on eestistatud sidesõnad. Mõned mängud on asendatud tänapäeva lastele tuttavamate mängudega, nt saksa keeles „kirbumäng“, eesti keeles memoriin.

Ülevaade M/PAC1-st

M/PAC1 üks PAC-i erivorm, mis on koostatud spetsiaalselt 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste uurimiseks. M/PAC1 formulari abil võib aga uurida ka Downi sündroomiga noori ja täiskasvanuid, kui nende arengutase vastab formularis esitatule. Juhul kui Downi sündroomiga lapse tulemused on madalamad kui M/PAC1-s kirjeldatud, siis tuleb lapse uurimisel kasutada P=PAC või S/P=PAC formulare. Uurimaks isikuid, kelle tulemused ületavad M/PAC1-s esitatu, kasutatakse PAC1, PAC2, S/PAC1 või S/PAC2 formulare.

M/PAC1 on koostatud vastavalt Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste arengu kohta tehtud teaduslike uuringute tulemustele. M/PAC1-s kirjeldatud oskused on küll samad, mis formularis PAC1, kuid teises järjestuses ning erinev on ka oskuste omandamise ajaline kulg.

Erinevad oskused, mis on vajalikud lapse sotsiaalse arengu seisukohalt, on PAC diagrammile paigutatud vastavalt arenguastmetele. Diagrammil olevad tähed A-K märgivad arengufaase, mille jooksul Downi sündroomiga laps tavaliselt omandab kindlad oskused. Erinevate valdkondade oskuste erinev ajaline areng ja ligikaudne pauside pikkus enne uue oskuse kujunemist on märgitud M/PAC1 formularile punkteeritud/täpitatud lahtritena.

Soovitav on võrrelda uuritud lapse arengutaset Downi sündroomiga laste pedagoogilise hindamise indeks M/PEI1-ga (sks k *Pädagogischer Einschätzungs Index 1 für Kinder mit Down Syndrom*). M/PEI1 kujutab ühevanuste Downi sündroomiga laste saavutatud taseme keskmisi tulemusi. Kuna tüdrukud ja poisid arenevad erinevalt, siis tuleb tüdrukute arengutaseme võrdlemisel kasutada M/PEI M1/f ja poiste arengutaseme võrdlemisel M/PEI M1/m kaarti. Ka M/PEI1 on välja töötatud Downi sündroomiga lastele vanuses 6-15 aastat.

M/PEI1 abil on võimalik jälgida kümne aasta jooksul lapse sotsiaalsete oskuste arengut võrdlevalt sama vanuserühma keskmisega (Günzburg & Sinson, 1992).

M/PACI ülesehitus

Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste taset kirjeldavad 120 arenguastet neljas erinevas valdkonnas: eneseteenindus, kommunikatsioon, sotsiaalne kohanemine ja mootorika. Antud valdkonnad jaotuvad omakorda osavaldkondadeks (lisa 1).

Eneseteenindus:

1. Lauakombed
2. Liikumine
3. Tualett ja pesemine
4. Riietumine

Sellesse valdkonda kuuluvad oskused, mis on seotud eneseteeninduse ja enesega toimetulekuga. Osavaldkonnas lauakombed uuritakse, kas laps oskab iseseisvalt süüa ja oskab söömisel kasutada lusikat, kahvli ja hiljem nuga. Samuti uuritakse, kas ta oskab endale ise toitu tõsta ja ilma maha ajamata jooki valada. Osavaldkonna kõige keerulisem oskus on noaga puuviljade koorimine ja leivapätsist viilu lõikamine. Osavaldkonnas liikumine uuritakse, kas laps oskab trepist üles ja alla käia, esialgu mõlema jalaga, hiljem ühe jalaga igale astmele astudes. Siin on oskused ka lapse järelevalveta liikumise kohta majas ja aias, aga ka väljaspool kodu. Osavaldkond tualett ja pesemine keskendub hügieenitoimingutele. Uuritakse lapse oskust WC-s käia ja puhtust pidada. Pesemise osas antakse ülevaade lapse oskustest iseseisvalt käsi ja nägu pesta ning kuivatada, samuti hambaid pesta. Keerulisemad oskused on seotud lapse iseseisva vannis/ duši all käimisega ja kõige sinna juurde kuuluvaga, st kas laps laseb vee jooksmas, riietub ise lahti, peseb ennast seepi kasutades, loputab ja kuivatab. Osavaldkonda kuulub ka oskus juukseid kammida ja korda sättida. Osavaldkond riietumine annab ülevaate sellest, kas laps oskab iseseisvalt riietuda, alustades lihtsalt sokkide jalast võtmisest ja lõpetades sellega, et laps võtab ise kapist riided ja paneb need selga/ jalga, sealhulgas paneb ka kõik nööbid ja lukud kinni ning seob paelad ja vajadusel lipsu.

Kommunikatsioon:

1. Kõne
2. Erinevused

3. Arvumõisted

4. Tegevused paberi ja pliiatsiga

Osavaldkonnas kõne uuritakse lapse kõne mõistmist ja kasutamist, nt kas ta mõistab ja järgib lihtsaid juhiseid (Viska pall siia; Pane raamat toolile), vastab lihtsamatele küsimustele (Millest sa jood?), jutustab seostatult oma kogemustest või jutustab ümber mõne loo, täidab kolmeosalisi korraldusi. Lapse kõnest annavad ülevaate ka nt mitmuse- ja minevikuvormide, kohta väljendavate tagasõnade ning sidesõnade kasutamine. Osavaldkonnas erinevused uuritakse erinevuste tajumist (värvused, inimese sugu, parem/vasak pool, ajamõisted, nt mis vahe on päeval ja nädalal või minutil ja tunnil), samuti nädalapäevade ja kellaaja tundmist ning nende seostamist mingi kindla sündmusega. Osavaldkond arvumõisted keskendub objektide eristamisele (üks ja palju, kaks ja palju), loendamisele ja järjestamisele. Uuritakse ka oskust liita-lahutada kuni arvuni 13 ning kuni 1 euro piires müntide liitmist. Osavaldkonnas tegevused paberi ja pliiatsiga on lihtsamad oskused seotud pliiatsihoiuga ning horisontaal- ja ringjoone tõmbamisega. Edasi uuritakse lapse oskust joonistada nõ peajalgne, hiljem äratuntav inimene ja maja. Osavaldkond annab ülevaate ka sellest, kas laps oskab kirjutada oma nime trüki- ja kirjatähtedega ning tunneb selle ära teiste sõnade seast, kas ta oskab lugeda lihtsamaid korraldusi nt bussis ja lihtsamat teksti nt telekavast. Selle osavaldkonna kõige keerulisem oskus on kirja adresseerimine.

Sotsiaalne kohanemine:

1. Mäng

2. Kodune tegevus

Valdkond annab ülevaate lapse oskusest suhelda ja mängida koos teiste lastega ning aidata vanemaid kodustes töödes. Osavaldkonnas mäng uuritakse, kas laps oskab mängida koos teistega, jagada nendega asju ning vajadusel oodata mängus oma järjekorda. Ülevaate saab ka lapse oskusest teisi lõbustada, nt täiskasvanu palvel tantsida, laulda, mingit rolli mängida. Eraldi punktis uuritakse lapse spontaanset huvi muusika vastu, rütmi ja meloodia arvestamist ning seda, kas laps oskab ise endale CD-lt meeldiva muusika valida. Mitmed uuritavad oskused on seotud võistlusmängude mängimisega, alustades lihtsamatest (tagaajamine) ja lõpetades keerulisemate meeskonnamängudega, kus on vaja reeglitest aru saada ning neid järgida (jalgpall, korvpall). Osavaldkonnast kodune tegevus saab ülevaate lapse oskusest lihtsamaid koduseid töid teha. Lihtsamad tegevused eeldavad, et laps annab vanemale midagi

palumise peale või aitab lauda katta, põrandat pühkida jne. Keerulisemad oskused nõuavad lapselt täiesti iseseisvat ja vabatahtlikku tegutsemist, nt nõude pesemist, prügi välja viimist, nõöptide õblemist jms. Osavaldkonnas on ka oskused, mis on seotud tegevusega väljaspool kodu- kas laps oskab iseseisvalt poes käia ja raha kasutada.

Motoorika

1. Peenmotoorika
2. Üldmotoorika

Valdkond iseloomustab lapse peen- ja üldmotoorika arengut. Osavaldkond peenmotoorika annab ülevaate lapse käelistest oskustest. Siia kuuluvad näiteks järgmised oskused: laps oskab kasutada keeramisliigutust (nt suudab avada keeratava kaanega purgi), laps oskab nõõrile ajada suuri pärleid, laps oskab kääridega paberit lõigata. Viimase kohta uuritakse esialgu, kas laps suudab lihtsalt paberi lõikamiseks vajalikke liigutusi teha, hiljem aga, kas ta oskab väga täpselt mööda kontuuri näiteks inimese välja lõigata. Mitmed ülesanded uurivad erinevate materjalide (plastiliin, ehitusklotsid, konsruktorid) kasutamise oskust. Osavaldkonnast üldmotoorika saab ülevaate lapse liigutuslikest oskustest, nt kas ta oskab ilma maha kukkumata jalaga palli lüüa või jalad koos hüpata, kas ta oskab kasutada õues olevaid mänguvahendeid nagu kiiged, köied jms. Mitu oskust on lapse tasakaalu hoidmise kohta, nt laps suudab kümme sekundit varvastel seista, laps suudab kikiarvul ennast ettepoole kallutades tasakaalu hoida, laps suudab kikiarvul kükitades tasakaalu hoida. Osavaldkonnas uuritakse ka lapse oskust suhteliselt ohutult kasutada majapidamisriistu, nt triikrauda, tolmuimejat, muruniidukit jne. Kõige keerulisem oskus antud osavaldkonnas on oskus hüpata hüppenööriaga.

M/PAC1 täitmise juhend

M/PAC1 küsimustiku põhjal täidetakse ringikujuline arenguhinnanguskeem. Ring koosneb neljast peasektorist, mis jaguneb osasektoriteks vastavalt eelpool kirjeldatud valdkondadele. Ringi keskel asuvad kergemini omandatavad oskused, väljapoole liikudes muutuvad oskused keerulisemaks.

Diagrammile võib märkida üksnes selle oskuse tulemust, mida jälgiti või kontrolliti.

- a) kui laps sooritab oskuse hästi, siis värvitakse diagrammil vastava numbriga lahter korralikult värvipliatsiga;

- b) oskused, mida laps valdab halvasti või üldse ei valda, tuleb märkida diagrammile kaldkriipsuga;
- c) kui oskust ei ole mingil põhjusel võimalik kontrollida, siis jäetakse vastav lahter tühjaks;
- d) oskused, mida laps ei saa omandada nt keha- või meelepuude tõttu, märgitakse diagrammile märkega KP (kehapuue) või MP (meelepuue);
- e) oskused, mida lapsel ei ole olnud võimlik omandada ümbritseva keskkonna tõttu (nt laps ei tohi käia üksinda väljas), märgitakse diagrammile märkega VP (võimalus puudub).

M/PEI täitmise juhend

M/PEI mappe võib kasutada ainult juhul, kui last on uuritud M/PAC1 või PAC1 formulariga. M/PEI1 diagramm sarnaneb M/PAC1 diagrammile, kuid ei ole siiski sama. Mõlemad diagrammid jaotuvad neljaks sotsiaalsete oskuste põhivaldkonnaks, mis omakorda jaotuvad osavaldkondadeks. Erinev on aga kontsentriliste ringide tähendus. M/PAC1 formularil kujutatud 10 kontsentrilist ringi (tähistatud tähtedega A kuni K) näitavad, missuguses järjekorras erinevad sotsiaalsed oskused tavaliselt omandatakse (nt oskused tasemel C omandatakse tavaliselt peale tasemel A ja B olevate oskuste omandamist). Kümme kontsentrilist ringi diagrammil M/PEI1 näitavad aga omandatud oskuste arvu igas osavaldkonnas.

M/PEI täitmine:

- 1) M/PEI mapi vasakult siseküljelt tuleb välja valida diagramm, mis vastab lapse vanusele. Downi sündroomiga poiste mapi üleval paremal nurgas on tähis M/m ja tüdrukutele mõeldud mapil M/f.
- 2) tuleb kokku lugeda täidetud M/PAC1 diagrammil tugevasti värvitud lahtrid (tühjad lahtrid jäetakse vahele).
- 3) värvida M/PEI1 diagrammil igas osavaldkonnas ära vastav arv lahtreid, alustades alati ringi keskosast.

Sel kombel kantakse kõik M/PAC1 tulemused M/PEI1 diagrammile, kuid tühje lahtreid, mis olid M/PAC1 diagrammil, M/PEI1 diagrammil ei ole. Peale tulemuste kandmist M/PEI1 diagrammile võib näha, et on osavaldkondi, kus trükitud täidetud lahtreid on uurija poolt diagrammile kantuist rohkem, võib olla ka võrdne arv või siis uurija poolt diagrammile kantud lahtreid võib olla rohkem kui trükituid.

Diagrammile trükitud täidetud lahtrid kujutavad 100 kodus elava vastavas vanuses Downi sündroomiga poisi (M/m) või tüdruku (M/f) keskmisi tulemusi. Kui trükitult täidetud lahtrid välja paistavad, siis on uuritava lapse tulemused nõ alla keskmise. Kui trükitud lahtrid on täpselt kaetud, on lapse tulemused keskmised ja kui uurija poolt täidetud lahtrid on trükitud lahtritest rohkem, siis on uuritava lapse tulemused üle keskmise.

Kuue kuu pärast on soovitatav korrata uurimist M/PAC1 abil, tulemused kanda siis aga M/PEI1 sisekülje paremal poolel olevale diagrammile. Nii saab tulemusi võrrelda pooleaastase vahega (võrreldes vasakul ja paremal poolel olevaid diagramme) ja aastase vahega (võrreldes kas ainult vasakul või ainult paremal poolel olevaid diagramme). Kõik täidetud M/PAC1 diagrammid kogutakse M/PEI1 mappi, siis on nad õpetajatele kättesaadavad (Günzburg & Sinson, 1992).

Uurimisgrupi kirjeldus

Töö praktilise osa teostamisel uuriti tõlgitud ja kohandatud M/PAC1 formulariga Downi sündroomiga 6-15-aastaste laste sotsiaalsete oskuste taset. Uuritavateks olid kodus koos vanematega elavad Downi sündroomiga lapsed. M/PAC1 küsimustik ja isikusepildi küsimustik saadeti vanematele isiklike kontakte kasutades ning Downi Sündroomi Ühingu kaudu lastevanemate e-maili listi. Küsimustikule saabus 16 vastust.

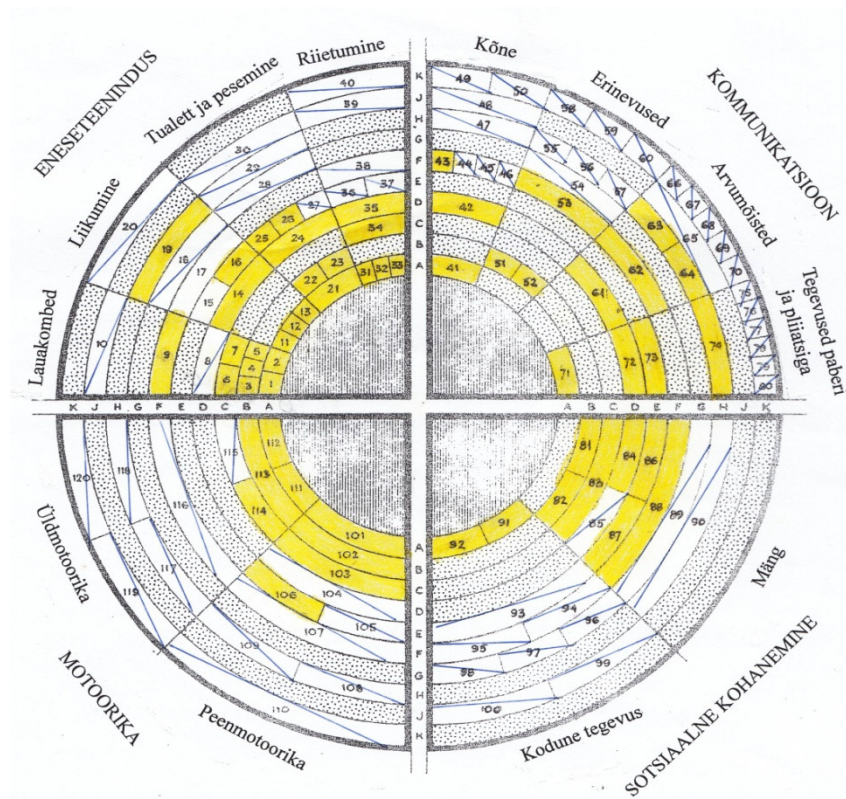
Uuritud lastest üheksa olid tüdrukud ja seitse poisid. Noorim tüdruk oli 6 a 10 k vana ja vanim oli 15 a 7 k vana. Tüdrukute keskmine vanus oli 11,4 aastat. Uuritud poistest oli noorim 7 a ning vanim 15 a 10 k vana. Poiste keskmine vanus oli 11,3 aastat. Kõigi uuringus osalenud laste keskmine vanus oli 11,4 aastat.

Tulemused

Kahe katseisiku tulemuste kirjeldus

Järgnevalt kirjeldatakse näidisenäidena kahe katseisiku sotsiaalseid oskusi, isiksusepilti ja pedagoogilist väärtuste indeksit. Katseisik A on 13 a 3 k vana poiss, katseisik B on 9 a 10 k vanune tüdruk. Katseisiku A keskmised tulemused on võrdsed või madalamad, kui teiste sama vanade vaimupuudega laste keskmised tulemused. Katseisiku B tulemused on võrreldes teiste 9-aastaste lastega tunduvalt kõrgemad.

Katseisiku A sotsiaalpildi tulemused on näha joonisel 4. Ta on enamasti omandanud lauakombed. Ta kasutab söömisel iseseisvalt lusikat ja kahvlit. Ta oskab ilma suuremate probleemideta kasutada ka nuga toidu tükeldamisel ja söömisel, kuid ei kasuta nuga või, marmelaadi, määrdevõi jms määrimiseks, puuviljade koorimiseks ja leiva lõikamiseks. Ta oskab kasutada mingit laste sõiduvahendit. Laps liigub iseseisvalt treppidel üles ja alla, astudes igale astmele ühe jalaga, seejuures ei hoi ta käsipuust kinni. Laps viibib lühiajaliselt

Joonis 4. Katseisiku A sotsiaalsed oskused

vahtu järelevalveta majas ja aias, olles väljaspool nägemisulatust, kuid siiski kuuldekauguses. Uurimata on jäänud tema oskused liikuda ja mängida koos teiste lastega väljaspool kodu ilma täiskasvanu vahtu järelevalveta. Samas üksi ta sõprade juurde või poodi ei oska minna, samuti tänavat ületada. Laps tuleb iseseisvalt toime puhtusepidamisega, ta saab hakkama WC-s vajalike toimingutega. Ta peseb ja kuivatab korralikult käsi ning peseb ise hambaid. Põhjalikuma pesemisega (nt seebiga nägu) ning vannis käimisega ta iseseisvalt hakkama ei saa, samuti ei korrasta ta oma juukseid. Riietumisel saab laps hakkama lihtsamate riidesemete (jope, kampsun) selga panemise ja äravõtmisega, ta oskab ligipääsetavaid nööpe lahti teha. Öhtul magama minnes on laps võimeline ise ennast lahti riietama ja pidžaama selga

panema. Samas erinevaid kinniseid (nt nõöbid, lukud, pandlad, trukid) kinni panna laps ei oska, nagu ka kingapaelu ja lipsu siduda. Vajalik on veel riiete valmispanek ja järelevalve riitumisel.

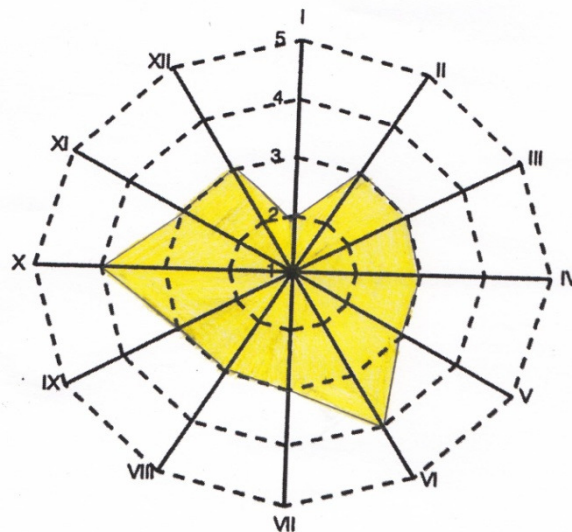
Kõne osas reageerib laps õigesti lihtsamatele juhistele ning täidab neid (nt Palun pane üks kinni; Viska pall siia; Pane raamat toolile; Mine laua alla), ta vastab ka lihtsamatele küsimustele (nt Mis sul jalas on? Millest sa jood?). Keerulisemaid kõne valdkonna ülesandeid laps ei täida. Ta ei suuda defineerida sõnu (nt pall, aken, tass), samuti täita kolmeosalisi korraldusi (nt pane see..., siis... ja seejärel ...) ning jutustada seostatult oma kogemustest. Laps ei kasuta lausetes mitmusevormi, minevikku, minavormi, kohta väljendavaid tagasõnu ja sidesõnu. Ta ei jutusta ümber kuulnud muinasjuttu ning ei mõista suunajuhiseid (nt üleval vasakul, all paremal). Laps eristab sugusid ja värvusi, ta oskab ka vähemalt nelja värvust nimetada. Edasised oskused erinevuste kohta on lapsel omandamata. Ta ei erista eksimatult mõisteid pikk/lühike, suur/väike, peenike/jäme, õhuke/paks. Raskusi on päeva osade (hommik, pärastlõuna) ja nädalapäevade eristamisega ning nende seostamisega mingi kindla sündmusega. Laps ei erista oma kehal paremat ja vasakut poolt, ta ei tee vahet päeval ja nädalal, minutil ja tunnil jne. Samuti ei oska laps nimetada kellaaega ning seostada seda erinevate tegevustega. Osavaldkonnas arvumõisted eristab laps ühte/ kahte objekti ja palju objekte, loendab mehaaniliselt kuni kümme objekti ning järjestab objekte suuruse järgi, kuid ta ei saa hakkama liitmise-lahutamise ja rahaga seotud oskustega. Näiteks ei oska laps liita-lahutada kuni 13 piires, samuti ei tunne ega nimeta ta metallrahasid ning ei oska liita erinevaid münte kuni summani 1 euro. Pliiatsiga oskab laps tõmmata horisontaaljoont ja joonistada ringi, ta saab hakkama ka äratuntava inimese ja maja joonistamisega. Kirjutamise ja lugemisega esineb raskusi. Laps ei kirjuta oma ees- ja perekonnanime trüki- ega kirjatähtedega, samuti ei tunne ta oma nime teiste sarnaste sõnade seast ära. Kuna laps pole omandanud lugemisoskust, ei tunne ta ära ega loe lihtsamaid juhiseid nt bussis või rongis. Samuti ei loe ta lihtsamat teksti ajalehest ning ei adresseeri kirja.

Laps oskab koos teiste lastega mängida, vajadusel ootab ta oma järjekorda ja jagab teistega asju. Ta löbustab teisi täiskasvanute palvel nt tantsides või lauldes, osaleb koos teiste lastega lihtsamates pallimängudes ja lauamängudes. Muusika vastu ta spontaanset huvi ei tunne ning kuulnud lugusid ei etenda. Laps aitab vanemate palvel lihtsamaid kodutöid teha (nt ulatab midagi palumise peale, korjab kokku oma mänguasjad, pühib põrandat), kuid ilma järelevalveta ja iseseisvalt ta neid ei tee. Ka ei täida ta ülesandeid väljaspool kodu, teda ei saa

saata näiteks mingi ülesandega naabrite juurde või poodi midagi ostma.

Peenmotoorikas oskab laps kasutada keeramisliigutust, ajada nõõri peale pärleid ning üsna hästi kasutada kääre, et pilte välja lõigata (mitte küll täiesti täpselt). Samas ei oska laps lõigata riidet. Probleeme esineb klotsidest ja konstruktoritest ehitamisel ja plastiliinist voolimisel. Laps suudab tasakaalu hoides jalaga palli lüüa, jalad koos hüpata ning kasutada turvaliselt õues olevaid mänguvahendeid (kiiged, köied). Ta tabab ka palliga sihtmärki 1,5 m kauguselt. Raskusi esineb tasakaalu hoidmisega (kikivarvul seismine, enda ettepoole kallutamine ja kükitamine). Laps ei kasuta ka koduseid töö- ja majapidamisriistu (haamer, triikraud, tolmuimeja jms). Samuti ei hüppa laps hüppenõõriga.

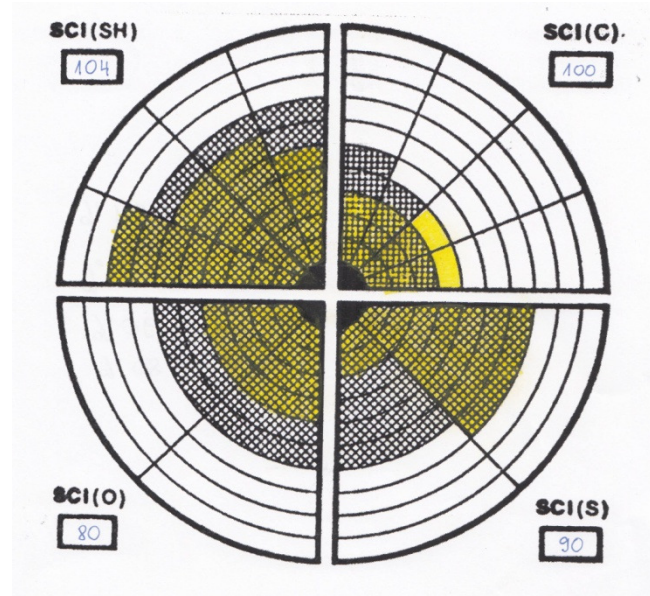
Katseisiku A isiksusepildi tulemusi näitab joonis 5. Enamik osasid (9/12) on hinnatud 3 palliga. Iseseisvus enese eest hoolitsemisel (I) on hinnatud 2 palliga, seega vajab ta tihti abi. Vahel otsib laps küll kontakti teiste inimestega, kuid grupis hoiab ta omaette (IX) ning aeg-ajalt väldib ühistegevust (X) ja töötab katkestustega (XII). Seega saab antud laps hakkama tuttavas situatsioonis, kuid võõras keskkonnas ta hästi ei kohane.

Joonis 5. Katseisiku A isiksusepilt

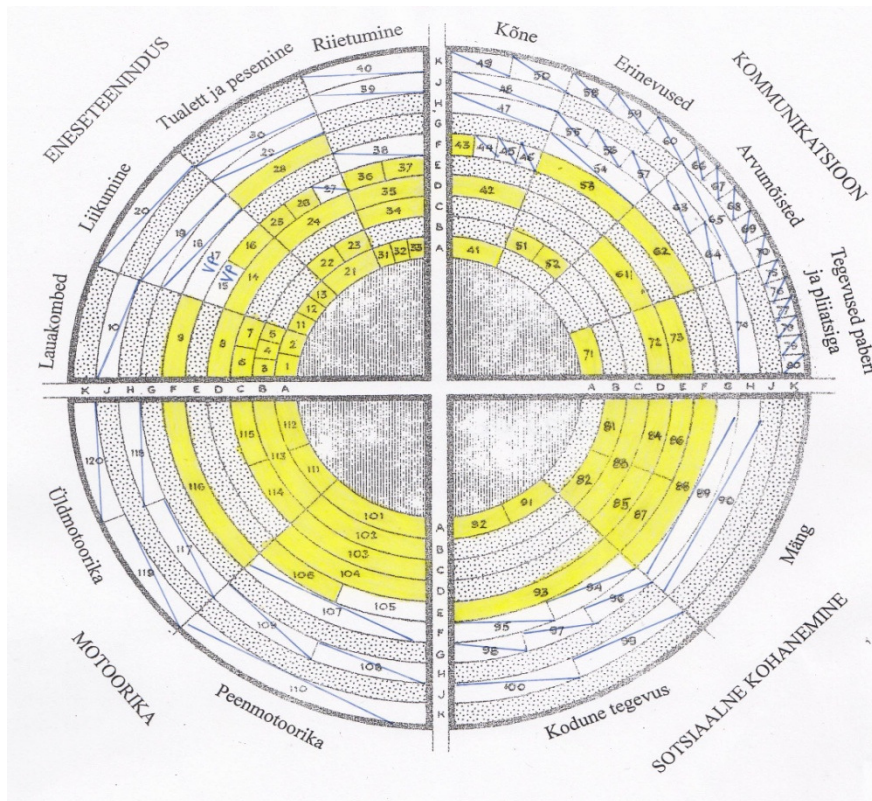
Joonisel 6 on näha katseisiku A pedagoogiline väärtuste indeks. Võrreldes teiste samavanuste intellektipuudega lastega saab antud laps hästi hakkama eneseteeninduse (SCI(SH)=104%) ja kommunikatsiooni (SCI(C)=100%) valdkonnas. Mahajäämus keskmisest on sotsiaalse kohanemise (SCI(S)=90%) ning mootorika (SCI(O)=80%) valdkonnas. Last peaks õpetama/ harjutama rohkem liikuma väljaspool kodu, samuti peaks teda rohkem kaasama erinevatesse kodutöödesse. Üldmootorika arendamisel tuleks tähelepanu pöörata

tasakaalu harjutamisele (kikivarvul seismine, kükitamine jne), samuti peaks laps õppima töö- ja majapidamisriistu kasutama (nt haamrit, tolmuimejat, veekeetjat, grilli).

Joonis 6. Katseisiku A PEI diagramm

Katseisiku B sotsiaalpilt on näha joonisel 7. Ka katseisik B on omandanud peaaegu kõik lauakombed. Ta oskab kasutada söömisel iseseisvalt lusikat, kahvlit ja nuga. Ta kasutab nuga toidu tükeldamisel ja ka või, marmelaadi jms määrimiseks leivale või saiale. Vaid puuviljade koorimiseks ja leiva lõikamiseks ei oska ta veel nuga kasutada. Ta oskab endale ilma maha ajamata jooke valada. Laps liigub iseseisvalt trepist üles, astudes igale astmele ühe jalaga, seejuures ei hoia ta käsipuust kinni. Trepist alla minekul vajab tuge. Laps viibib lühiajaliselt vahetu järelevalveta majas ja aias, olles väljaspool nägemisulatust, kuid siiski kuuldekauguses. Samas puudub lapsel võimalus liikuda ja mängida kodu lähiümbruses üksi või koos teiste lastega. Seetõttu ei oska ta ka üksi sõprade juurde või poodi minna, samuti tänavat ületada. Laps saab iseseisvalt hakkama puhtusepidamisega ja vajalike WC-toimingutega. Ta peseb ja kuivatab korralikult käsi ning peseb ise hambaid. Põhjalikuma pesemisega (nt seebiga nägu) ning vannis käimisega ta päris iseseisvalt hakkama ei saa, ta vajab abi ja järelevalvet. Küll aga oskab laps oma juuksed korda sättida. Ka riietumisel on lapsel enamik oskusi omandatud. Ta saab hakkama lihtsamate riideesemete selga panemise ja äravõtmisega, ta oskab ligipääsetavaid nööpe lahti teha ning erinevaid kinniseid (nt nööbid, lukud, pandlad, trukid) kinni panna. Õhtul magama minnes on laps võimeline ise ennast lahti

Joonis 7. Katseisiku B sotsiaalsed oskused

riietama ja pidžaama või öösärgi selga panema. Laps ei vaja riietumisel otsest järelevalvet, kuid riided tuleb talle veel valmis panna, samuti vajab laps abi kingapaelte sidumisel.

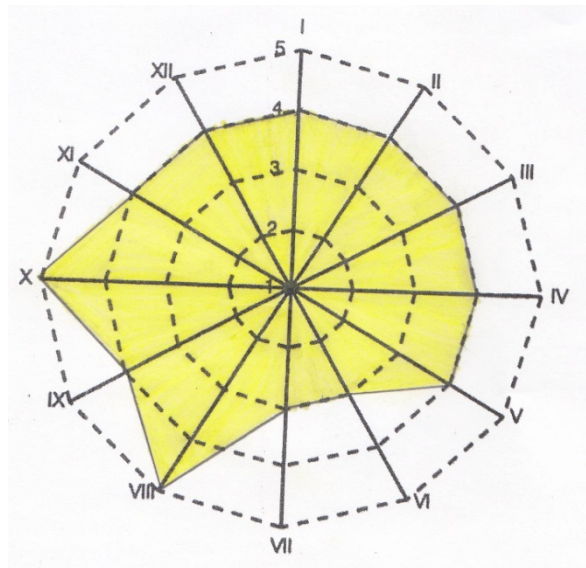
Kõne osas reageerib laps õigesti lihtsamatele juhistele ning täidab neid (nt Võta klots maast üles; Viska pall siia; Pane raamat kasti sisse; Seisa tooli taha), ta vastab ka lihtsamatele küsimustele (nt Mis sul jalas on? Millega sa maalid?). Keerulisemaid kõne valdkonna ülesandeid laps täita ei suuda. Ta ei defineeri sõnu (nt pall, king, tass), samuti ei täida kolmeosalisi korraldusi (nt pane see..., siis... ja seejärel ...). Lapse jaoks on keeruline jutustada seostatult oma kogemustest. Samuti ei kasuta laps lausetes mitmusevormi, minevikku, minavormi, kohta väljendavaid tagasõnu ja sidesõnu. Ta ei jutusta ümber kuulnud muinasjuttu ning ei mõista suunajuhiseid (nt üleval või all vasakul). Laps eristab sugusid (mees, naine, poiss, tüdruk) ja võrdlemise teel värvusi, ta oskab ka vähemalt nelja värvust nimetada. Edasised oskused erinevuste kohta on ka antud lapsel omandamata. Ta ei erista mõisteid pikk/lühike, suur/väike, peenike/jäme, õhuke/paks. Laps ei saa hakkama päeva osade (hommik, pärastlõuna) ja nädalapäevade eristamisega ning nende seostamisega mingi kindla sündmusega. Laps ei erista oma kehal paremat ja vasakut poolt, ta ei tee vahet päeval ja nädalal, minutil ja tunnil jne. Samuti ei tunne laps veel kella ning ei oska kellaega seostada

erinevate tegevustega. Arvumõistetes suudab laps eristada vaid ühte objekti ja palju objekte ning kahte objekti ja palju objekte. Ülejäänud osavaldkonna oskused on lapsel omandamata. Ta ei loenda mehaaniliselt objekte (kuni kümme objekti) ning ei järjesta objekte suuruse järgi. Samuti ei saa ta hakkama keerulisemate oskustega, st liitmise-lahutamisega ning rahatundmise ja kasutamisega. Pliiatsiga oskab laps tõmmata horisontaaljoont ja joonistada ringi, ta saab hakkama nn peajalgse joonistamisega. Äratuntavat inimeset ja maja laps veel ei joonista. Selles vanuses on lapsel omandamata kõik kirjutamise ja lugemisega seotud oskused.

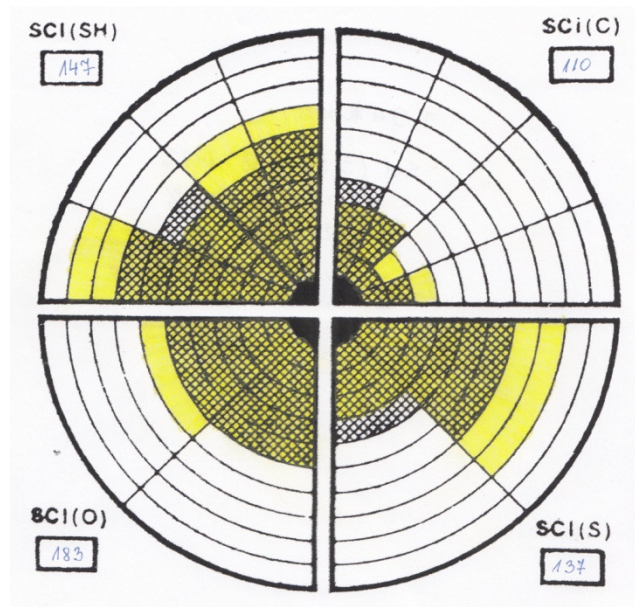
Laps oskab koos teiste lastega mängida, vajadusel oodata oma järjekorda ning jagada teistega asju. Ta lõbustab teisi täiskasvanute palvel nt tantsides või lauldes ning tunneb ka spontaanset huvi muusika vastu ja oskab rütmi ning meloodiaga arvestada. Ta osaleb koos teiste lastega lihtsamates pallimängudes ja lauamängudes, erinevates organiseeritud meeskonnamängudes veel ei osale. Samuti ei etenda ta teistele varem kuulnud lugusid. Kodus aitab laps aidab vanemate palvel lihtsamaid töid teha, nt korjab kokku oma mänguasjad, katab lauda, kastab lilli, kuid täiesti ilma järelevalveta ja iseseisvalt ta neid ei tee. Lapse võib saata lihtsama ülesandega naabrite juurde või naaberklassi, kuid üksi poodi minna ta veel ei oska.

Peenmotoorikas kasutab laps keeramisliigutust, ajab nõõri peale pärleid ning lõikab kääridega pilte välja (mitte küll täiesti täpselt), kuid mitte riidet. Ta oskab klotsidest ehitada ning voolida plastiliinist natuke rohkem kui lihtsalt palli või vorstikest. Uurimata on lapse oskus kerida lõnga ümber pooli. Laps suudab tasakaalu hoides jalaga palli lüüa, jalad koos hüpata ning kasutada turvaliselt õues olevaid mänguvahendeid (kiiged, köied). Ta tabab ka palliga sihtmärki 1,5 m kauguselt, seisab kümme sekundit varvastel ning hoiab tasakaalu kikivarvul ennast ettepoole kallutades. Laps ei oska veel kasutada koduseid töö- ja majapidamisriistu (veekeetja, triikraud, tolmuimeja jms) ning hüpata hüppenõõriga.

Katseisiku B isiksusepildi tulemused on joonisel 8. Sellelt selgub, et kaheksa osa 12-st on hinnatud 4 palliga. Seega saab laps üsna hästi hakkama enese eest hoolitsemisega, vahel on vaid vaja kontrollida tulemust (I). Vahel esinevad mõned veidrused, kuid need on ohutud (II). Laps kõnetab suhteliselt võõraid inimesi (V) ning käitub nendega viisakalt (VIII). Ta oskab ka luua suhteid teiste grupiliikmetega (IX) ning teeb ühistegevuses kaasa (X). Seega saab antud laps väga hästi hakkama tuttavas situatsioonis ning kohaneb probleemideta ka võõras keskkonnas ja võõraste inimestega.

Joonis 8. Katseisiku B isiksusepilt

Joonis 9. Katseisiku B PEI diagramm

Pedagoogilise väärtuste indeksi tulemused on näha joonisel 9. Teiste samavanuste intellektipuudega lastega võrreldes on antud lapse tulemused igas valdkonnas üle keskmise. Tema eneseteeninduse valdkonna $SCI(SH)=147\%$, kommunikatsiooni valdkonna $SCI(C)=110\%$, sotsiaalse kohanemise valdkonna $SCI(S)=137\%$ ning motoorika valdkonna $SCI(O)=183\%$. Antud lapsele peaks andma võimaluse liikuda üksi või koos sõpradega väljaspool kodu ning ning laskma tal kodutöid iseseisvamalt teha, kasutades seejuures ka koduseid majapidamisriistu.

Poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste üldine võrdlus

Saksa laste uuringud on näidanud, et sama vanade Downi sündroomiga poiste ja tüdrukute oskused erinevad ning neil on erinev keskmine oskuste tase. Sellest lähtuvalt võib ka Eesti lapsi eraldi hinnata. Järgnevalt võrreldakse Downi sündroomiga poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste keskmisi tulemusi valdkondade kaupa.

M/PAC1 formulari abil uuriti seitsme poisi ja üheksa tüdruku sotsiaalseid oskusi. Formulari küsimustikus oli laste sotsiaalsete oskuste kohta 120 küsimust. Iga sooritatud oskus andis ühe punkti, seega oli ühel lapsel võimalik saada 120 punkti. Kokku oli 16-l lapsel võimalik saada 1920 punkti (tabel 2). Saavutatud tulemus oli 992 punkti ehk 51,7 % võimalikust. Iga laps sai keskmiselt 62 punkti. Tüdrukute tulemused olid poiste tulemustest paremad. Iga tüdruk kogus keskmiselt 63,5 punkti, iga poiss 59,9 punkti. Võimalikest punktidest kogusid tüdrukud 52,9% ja poisid 49,9%.

Tabel 2. M/PAC1 formulari üldised tulemused Downi sündroomiga lastel.

	poisid	tüdrukud	kokku
Võimalikud punktid	840	1080	1920
Saadud punktid	419	573	992
Ühe lapse keskmine	59,9	63,5	62
% võimalikust punktisummast	49,9	52,9	51,7

Eneseteeninduse valdkonnas oli 40 oskuse eest kõigil lastel võimalik kokku saada 640 punkti (tabel 3). Lapsed said kokku 434 punkti, mis on 67,6% võimalikust. Iga lapse keskmine tulemus oli 27,1 punkti. Tüdrukute tulemused olid pisut paremad poiste tulemustest. Poisid said keskmiselt 26,6 punkti ehk 66,5% võimalikust. Tüdrukute vastavad tulemused olid 27,5 punkti ja 68,6%.

Tabel 3. M/PAC1 formulari eneseteeninduse valdkonna tulemused Downi sündroomiga lastel.

	poisid	tüdrukud	kokku
Võimalikud punktid	280	360	640
Saadud punktid	186	248	434
Ühe lapse keskmine	26,6	27,5	27,1
% võimalikust punktisummast	66,5	68,6	67,6

Valdkonnas kommunikatsioon oli samuti võimalik 40 oskuse eest kokku saada 640 punkti (tabel 4). Antud valdkonnas said lapsed kokku 227 punkti ehk 35,5%. Ka siin olid tüdrukute tulemused poiste tulemustest paremad. Poisid said kokku 97 punkti, iga poiss keskmiselt 13,9 punkti. Tüdrukute punktisumma oli 130, iga tüdruku keskmine summa oli 14,4 punkti. Poisid olid omandanud antud valdkonnas 34,8% oskustest, tüdrukud 36%.

Tabel 4. M/PAC1 formulari kommunikatsiooni valdkonna tulemused Downi sündroomiga lastel.

	poisid	tüdrukud	kokku
Võimalikud punktid	280	360	640
Saadud punktid	97	130	227
Ühe lapse keskmine	13,9	14,4	14,2
% võimalikust punktisummast	34,8	36	35,5

Valdkonnas sotsiaalne kohanemine oli 20 oskust, mille eest oli lastel võimalik kokku saada 320 punkti (tabel 5). Poisid said kokku 68 ja tüdrukud 92 punkti. Iga poisi keskmine tulemus oli 9,7 punkti, igal tüdrukul keskmiselt 10,2 punkti. Võimalikest punktidest kogusid poisid seega 48,5% ja tüdrukud 51%. Keskmiselt kogusid lapsed antud valdkonnas 50% võimalikest punktidest. Ka siin on tüdrukute keskmised punktid pisut kõrgemad poiste punktidest.

Tabel 5. M/PAC1 formulari sotsiaalse kohanemise valdkonna tulemused Downi sündroomiga lastel.

	poisid	tüdrukud	kokku
Võimalikud punktid	140	180	320
Saadud punktid	68	92	160
Ühe lapse keskmine	9,7	10,2	10
% võimalikust punktisummast	48,5	51	50

Valdkonnas mootorika uuriti 20 oskust, mille eest oli lastel võimalik samuti kokku 320 punkti saada (tabel 6). Antud valdkonnas said lapsed kokku 171 punkti ehk 53,5%. Tüdrukute tulemused olid jätkuvalt poiste tulemustest paremad. Poisid said kokku 68 punkti, iga poiss keskmiselt 9,7 punkti. Tüdrukute punktisumma oli 103, iga tüdruku keskmine summa seejuures 11,4 punkti. Poisid olid omandanud antud valdkonnas 48,5% oskustest, tüdrukud 57%. Selles valdkonnas oli poiste ja tüdrukute keskmiste tulemuste erinevus kõige suurem.

Tabel 6. M/PACI formulari mootorika valdkonna tulemused Downi sündroomiga lastel.

	poisid	tüdrukud	kokku
Võimalikud punktid	140	180	320
Saadud punktid	68	103	171
Ühe lapse keskmine	9,7	11,4	10,7
% võimalikust punktisummast	48,5	57	53,5

Eesti ja Saksa laste sotsiaalsete oskuste üldine võrdlus

Kuna töös kasutatavad PEI- diagrammid on koostatud Saksa laste keskmiste tulemuste põhjal, siis järgnevalt võrreldakse Eesti ja Saksa Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste keskmisi tulemusi valdkondade kaupa. Võrreldud on sama arv samas vanuses lapsi.

Kokku oli formulari küsimustikus laste sotsiaalsete oskuste kohta 120 küsimust ning iga sooritatud oskus andis ühe punkti, seega oli ühel lapsel võimalik saada 120 punkti. Kokku oli nii Eesti kui Saksa lastel võimalik saada 1920 punkti (tabel 7). Eesti laste saavutatud tulemus oli 992 punkti ehk 51,7 % võimalikust. Iga laps sai keskmiselt 62 punkti, mis on 51,7% võimalikust. Saksa lapsed kogusid 951 punkti. Iga laps kogus keskmiselt 59,4 punkti ehk 49,5% võimalikest punktidest.

Tabel 7. M/PACI formulari üldised tulemused Eesti ja Saksa Downi sündroomiga lastel.

	Eesti lapsed	Saksa lapsed	kokku
Võimalikud punktid	1920	1920	3840
Saadud punktid	992	951	1943
Ühe lapse keskmine	62	59,4	60,7
% võimalikust punktisummast	51,7	49,5	50,6

Eneseteeninduse valdkonnas oli 40 oskuse eest kõigil lastel võimalik kokku saada 1280 punkti (tabel 8). Lapsed said kokku 819 punkti, mis on 64% võimalikust. Iga lapse keskmine tulemus oli 25,6 punkti. Eesti laste tulemused olid pisut paremad. Nad said keskmiselt 26,4 punkti ehk 65,9% võimalikust. Saksa laste vastavad tulemused olid 24,8 punkti ja 64% võimalikust punktisummast.

Tabel 8. M/PAC1 formulari eneseteeninduse valdkonna tulemused Eesti ja Saksa Downi sündroomiga lastel.

	Eesti lapsed	Saksa lapsed	kokku
Võimalikud punktid	640	640	1280
Saadud punktid	422	397	819
Ühe lapse keskmine	26,4	24,8	25,6
% võimalikust punktisummast	65,9	62	64

Valdkonnas kommunikatsioon oli samuti võimalik 40 oskuse eest kokku saada 1280 punkti (tabel 9). Antud valdkonnas said lapsed kokku 443 punkti, mis on 33,8% võimalikust. Eesti lapsed said kokku 227 punkti, iga laps keskmiselt 14,3 punkti. Saksa laste punktisumma oli 206, iga lapse keskmine summa oli 12,9 punkti. Eesti lapsed olid omandanud antud valdkonnas 35,5% oskustest, Saksa lapsed 32,2%.

Tabel 9. M/PAC1 formulari kommunikatsiooni valdkonna tulemused Eesti ja Saksa Downi sündroomiga lastel.

	Eesti lapsed	Saksa lapsed	kokku
Võimalikud punktid	640	640	1280
Saadud punktid	227	206	433
Ühe lapse keskmine	14,3	12,9	13,5
% võimalikust punktisummast	35,5	32,2	33,8

Valdkonnas sotsiaalne kohanemine oli 20 oskust, mille eest oli kõigil lastel võimalik kokku saada 640 punkti (tabel 10). Eesti lapsed said kokku 162 ja Saksa lapsed 172 punkti. Iga Eesti lapse keskmine tulemus oli 10,1 punkti, igal Saksa lapsel keskmiselt 10,7 punkti. Võimalikest punktidest kogusid Eesti lapsed 50,6% ja Saksa lapsed 51%. Keskmiselt kogusid lapsed antud valdkonnas 52,2% võimalikest punktidest.

Tabel 10. M/PAC1 formulari sotsiaalse kohanemise valdkonna tulemused Eesti ja Saksa Downi sündroomiga lastel.

	Eesti lapsed	Saksa lapsed	kokku
Võimalikud punktid	320	320	640
Saadud punktid	162	172	334
Ühe lapse keskmine	10,1	10,7	10,4
% võimalikust punktisummast	50,6	53,8	52,2

Valdkonnas mootorika uuriti 20 oskust, mille eest oli lastel võimalik samuti kokku 640 punkti saada (tabel 11). Antud valdkonnas said lapsed kokku 347 punkti, mis on 54,2% võimalikust. Eesti lapsed kogusid 171 punkti, iga laps keskmiselt 10,7 punkti. Saksa laste punktisumma oli 176, iga lapse keskmine summa 11 punkti. Eesti lapsed olid omandanud antud valdkonnas 53,4% oskustest, Saksa lapsed 55%.

Tabel 11. M/PAC1 formulari mootorika valdkonna tulemused Eesti ja Saksa Downi sündroomiga lastel.

	Eesti lapsed	Saksa lapsed	kokku
Võimalikud punktid	320	320	640
Saadud punktid	171	176	347
Ühe lapse keskmine	10,7	11	10,8
% võimalikust punktisummast	53,4	55	54

Arutelu

Vaimupuudega inimeste, seega ka Downi sündroomiga inimeste tavaühiskonda integreerimisel esineb mitmeid takistusi. Üheks takistuseks võib olla sotsiaalsete oskuste vähesus. Sotsiaalsete oskuste vähesuse korral tuleb püüda olemasolevaid oskusi arendada ja uusi juurde õpetada. Selleks on vaja kindlaks määrata juba omandatud oskuste tase ning uurida, kas inimene oskab neid oskusi ka igapäevaelus kasutada. Et seda teha, on välja töötatud pedagoogiline analüüs ja õppekava PAC ning pedagoogiline hindamise indeks PEI (Günzburg, 2008). Nende abil saab kontrollida sotsiaalsete oskuste olemasolu või puudumist ning need annavad küllalt ülevaatliku pildi inimese sotsiaalsest kohanemisest ning tema oskuste tasemest võrreldes teiste samade vaimsete võimetega inimestega.

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida Downi sündroomiga 6-15-aastaste Eesti laste sotsiaalsete oskuste taset, kasutades selleks H. C. Günzburgi poolt välja töötatud M/PAC1 formulari. Töö ühe osana tõlkisin saksa keelest eesti keelde formulari küsimustiku ning kohandasin seda mõne küsimuse osas vastavalt Eesti oludele, näiteks kõne osavaldkonnas muutsin uuritavaid sõnu, mängu osavaldkonnas uuritavaid mängu. Tõlgitud küsimustik kajastab 120 sotsiaalset oskust, mis on jagatud nelja valdkonda: eneseteenindus, kommunikatsioon, sotsiaalne kohanemine ja mootorika. Iga valdkond jaguneb omakorda osavaldkondadeks, näiteks valdkond eneseteenindus jaguneb: lauakombed, liikumine, tualett ja pesemine ning riietumine. Igas osavaldkonnas on kümme oskust, alustades kõige

madalamast tasemest. Oskused on sellises järjestuses, nagu laps need tavaliselt omandab. Kõigi oskuste juures on kirjeldus, mis aitab lapse sotsiaalsete oskuste taset objektiivselt hinnata. Leian, et küsimustik on üldiselt Eestis kasutamiseks valmis, kuid selle võiks üle vaadata eesti filoloogi poolt, et kõik oleks keeleliselt korrekne.

Antud töö teiseks ülesandeks oli katsetada tõlgitud M/PAC1 formulari sobivust Eesti 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste taseme määramisel. Selleks saatsin küsimustiku Downi sündroomiga laste vanematele. Küsimustiku oma laste sotsiaalsete oskuste kohta täitis 16 lapsevanemat. Saadud andmete põhjal täitsin iga lapse kohta arenguhinnanguskeemi, mis annab lapse sotsiaalsetest oskustest visuaalse pildi. Lisaks M/PAC1 küsimustikule said vanemad küsimustiku ka lapse isiksuse omaduste kohta. Nende vastuste põhjal täitsin laste kohta isiksuse diagrammi. Seega sain lisaks lapse sotsiaalsetele oskustele visuaalse ülevaate ka lapse käitumise tugevatest ja nõrkadest külgedest, mis võivad oskuste omandamist mõjutada. Kolmas diagramm, mille iga lapse kohta täitsin, oli pedagoogilise väärtuse indeks ehk PEI diagramm. PEI diagrammi abil saab võrrelda lapse tulemusi teiste samavanuste laste keskmiste tulemustega.

Käesolevas töös on põhjalikumalt kirjeldatud kahe lapse sotsiaalseid oskusi. Lapsed on valitud põhimõttel, et ühe lapse tulemused on võrreldes teiste sama vanade vaimupuudega lastega keskmised või keskmisest madalamad, teise lapse tulemused aga keskmisest tunduvalt kõrgemad. Erinevad on ka laste isiksusepildid. Lapsel, kelle sotsiaalsete oskuste tase on madalam, on ka isiksusepildil värvitud ala tunduvalt väiksem. See näitab, et ta saab küll hakkama tuttavas keskkonnas, kuid raskusi on võõras keskkonnas kohanemisega ja võõraste inimestega suhtlemisel. Teine laps saab isiksusepildi põhjal hästi hakkama ka võõras keskkonnas. See näitab, et kui laps on oma olemuselt avatud, suhtleb ka võõraste inimestega, loob kontakte grupis ning osaleb ühistegevuses, on ka tema sotsiaalne võimekus ja areng parem.

Kõigi uuringus osalenud laste keskmisi tulemusi on käesolevas töös analüüsitud valdkondade kaupa poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste keskmiste tulemuste kaudu. Eneseteeninduse valdkonnas on uuritud lapsed omandanud keskmiselt kõige rohkem oskustest. Selle põhjuseks võib olla, et antud valdkonna oskustega puutub laps vahetult kokku juba väga varakult ja tihti. Igapäevaselt on vaja mitu korda käia WC-s ja pesemas, samuti on vaja iga päev süüa ja riidesse panna. Kõik need tegevused toimuvad lapse vahetus turvakeskkonnas ehk kodus, ta näeb oma vanemaid samu asju tegemas. Mitmed varasemad

uuringud (Jarrold ja Baddeley, 1997; Henry, 2001) on näidanud, et Downi sündroomiga lastel on suhteliselt hea visuaalne mälu ja nad õpivad palju visuaalset stiimulit kasutades ehk jäljendades. Enamik lapsi on omandanud rohkem oskusi lauakommete ning tualeti ja pesemise osavaldkondades. Nendega võrreldes on liikumise ja riietumise oskused vähem omandatud. Mitte ükski lastest pole omandanud mõnes osavaldkonnas kõiki oskusi. Lauakommetest oli mitmel lapsel omandamata vaid üks oskus- noa kasutamine puuviljade koorimiseks või leiva lõikamiseks. Riietumisel on kõigi laste jaoks raske kingapaelte sidumine ning poistel lipsu ja tüdrukutel näiteks põllepaelte sidumine, paljude jaoks ka nööpide ja teiste kinniste (lukud, pandlad) kinni panemine. See ühtib Dolva, Coster'i ja Lilja (2004) poolt läbi viidud uuringu tulemustega, et Downi sündroomiga laste jaoks on kõige raskemad need eneseteeninduse oskused, mis eeldavad väga head peenmotoorikat. Liigutuste üldine soorituse tase oskuste omandamist ei mõjuta.

Kommunikatsiooni valdkonnas on lapsed omandanud keskmiselt kolmandiku oskustest. See on laste jaoks kõige keerulisemate oskustega valdkond, kuna antud tulemus on kõige madalam. Teistest osavaldkondadest mõnevõrra kõrgemad tulemused on erinevuste osavaldkonnas. Kõik uuritud lapsed eristavad ja nimetavad vähemalt nelja värvust ning eristavad sugusid. Samas ei oska keegi nimetada õiget kellaega veerandtunnise täpsusega ning viia kellaega kokku erinevate tegevuste ja üritustega. Põhjus võib olla selles, et lastel pole olnud võimalust või vajadust iseseisvalt kella tundma õppida, kuna nad liiguvad igal pool koos vanematega. Kõne osavaldkonnas mõistavad ja järgivad lapsed lihtsamaid juhiseid ja vastavad lihtsamatele küsimustele, kuid sellega nende oskused enamasti piirduvad. Vaid kolm last oskab seostatult rääkida läbielatud kogemustest, kasutab rääkides minavormi, minevikku, mitmust ja kohta väljendavaid tagasõnu. Kõne hilistumine ja kõneprobleemid on Downi sündroomiga lastele väga iseloomulikud ja mõnel lapsel võib hilinemine olla väga tõsine (Laws, Byrne ja Buckley, 2000). Sellest võivad olla tingitud ka tagasihoidlikud tulemused antud osavaldkonnas. Arvumõistete osavaldkonnas eristavad kõik lapsed ühte või kahte objekti ja palju objekte, vanemad lapsed loendavad mehaaniliselt objekte ning järjestavad neid kasvavas järjekorras, kuid ükski uuritud lastest ei ole omandanud arvutamisoskust. Ka Monari Martinez ja Benedetti (2011) leiavad oma uuringutes, et matemaatikaülesannete lahendamine on Downi sündroomiga lastele keeruline. Samuti ei oska ükski lastest raha kasutada. Uuringust tuli välja, et ükski laps ei käi iseseisvalt poes, seega polegi neil raha tundmist ja arvutamise oskust reaalselt vaja läinud.

Sotsiaalse kohanemise valdkonnas on lapsed omandanud pooled oskustest. Mängu osavaldkonnas on üks laps omandanud kõik võimalikud oskused, mitmel lapsel on omandamata vaid üks või kaks oskust. Enamasti on omandamata oskus etendada kuulnud lugusid, kus laps peab nii sõnu kui tegevust kasutades võimalikult täpselt esitama mõne kuulnud loo. Omandamata oskuse põhjuseks võib taas olla eespool mainitud kõne hiline areng. Kuid üldiselt on antud osavaldkonnas keskmiselt kõige rohkem omandatud oskusi ühe lapse kohta. Seega lapsed õpivad läbi mängu, üksteist jälgides ja jäljendades. Samas on koduse tegevuse osavaldkonnas omandatud keskmiselt üsna vähe oskusi. Kaheksa last on omandanud vaid kaks oskust. Palju raskusi valmistavad lastele ülesanded väljaspool kodu, näiteks seoses iseseisvalt naabrite juures või poes käimisega, samuti iseseisvad kodused tegevused ilma täiskasvanu abita ja järelevalveta. Tõenäoliselt pole paljudel lastel olnud võimalust üksi poes käia, kuigi seda pole märgitud.

Motoorikas on laste poolt omandatud oskusi veidi üle poole. Selles valdkonnas on poiste ja tüdrukute tulemuste erinevus kõige suurem. Peenmotoorikas oskab enamik lapsi õigesti kasutada erinevaid materjale (ehitusklotsid, plastiliin) ja kääridega pilte välja lõigata, kuid päris täpselt ei tee viimast keegi. Samuti ei oska lapsed lõigata kääridega riidet. Mitmel juhul võib olla põhjuseks võimaluse puudumine või pole antud oskust mingil põhjusel uuritud. Üldmotoorika osavaldkonnas on kõik lapsed omandanud lihtsamad oskused, näiteks jalaga palli löömine, jalad koos hüppamine, kiikumine. Samas vaid üks laps kasutab kodus otstarbekalt ja ohutult vähemalt kahte töö- või majapidamisriista (triikraud, tolmuimeja, veekeetja, muruniiduk) ning ükski uuritud laps ei oska hüppenööriga hüpata. See viitab pigem jällegi võimaluse puudumisele, mitte oskuse puudumisele.

Poiste ja tüdrukute tulemusi võrreldes võib öelda, et poiste keskmised tulemused on kõigis valdkondades tüdrukute keskmistest tulemustest madalamad. Ka Günzburg (2008) on oma uurigus leidnud, et Downi sündroomiga poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste tase on erinev ja seetõttu ongi neile välja töötatud eraldi PEI diagrammid.

Kuna käesolevas töös on püstitatud hüpotees, et Eesti 6-15-aastaste Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste tase on võrreldav Saksa sama vanade Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste keskmise tasemega, siis järgnevalt võrreldakse Eesti ja Saksa laste keskmisi tulemusi valdkondade kaupa.

Eneseteeninduse valdkonnas on uuritud laste tulemustes suurim erinevus tualeti ja pesemise osavaldkonnas, kus Eesti lapsed on kokku omandanud 108 oskust, Saksa lapsed 91

oskust. Kuna Saksa laste kohta on teada ainult omandatud oskuste arv, mitte see, millised oskused on omandatud, siis ei saa seda erinevust täpsemalt kommenteerida. Teistes osavaldkondades märgatavaid erinevusi ei esinenud, kuid kõigis olid Eesti lapsed pisut paremad.

Ka kommunikatsiooni osas olid Eesti laste tulemused keskmiselt paremad. Siin olid aga kõne osavaldkonnas Saksa laste tulemused paremad. Nad olid omandanud 65 oskust, Eesti lapsed 59 oskust. Teistes osavaldkondades osavaldkondades olid jätkuvalt Eesti laste tulemused paremad, kõige suurem erinevus oli arvumõistete osavaldkonnas (vastavalt 43 ja 29 omandatud oskust). Seejuures olid antud osavaldkonna tulemused mõlemas grupis kõige madalamad kogu testis, mis kinnitab veel kord, et nii matemaatika kui kõnega seotud oskused on Downi sündroomiga laste jaoks väga keerulised.

Sotsiaalse kohanemise valdkonnas on Eesti lapsed omandanud 162 oskust ja Saksa lapsed 172 oskust, seega on siin Saksa laste tulemused paremad. Eriti suur erinevus on koduse tegevuse osas, kus Saksa lastel on omandatud 24 oskust Eesti lastest rohkem. Kuigi pole teada, millised need oskused on, võib siiski oletada, et need on seotud ülesannetega väljaspool kodu, näiteks poes käimisega. Need ülesanded olid Eesti laste jaoks väga rasked. Suurt erinevust võib seletada sellega, et Lääne ühiskonnas on erivajadustega lastega tegeletud väga pikka aega, lapsed on kogu aeg olnud niiõelda nähtaval ja ühiskonda kaasatud. Eestis ei olnud veel mõnikümmend aastat tagasi erivajadusega lapsi peaaegu üldse näha, suur osa nendest oli kinnistes asutustes. Viimastel aastatel on Eesti lapsed küll hakanud aina rohkem ühiskonda sulanduma, kuid läheb veel aega, enne kui nad saavad võimalikult iseseisvalt väljaspool turvalist kodukeskkonda hakkama.

Motoorika valdkonnas olid laste keskmised tulemused kõige sarnasemad, kuid Eesti laste tulemused olid siiski natuke madalamad. Kokkuvõtteks võib öelda, et mõnes valdkonnas on Eesti laste keskmised tulemused Saksa laste tulemustest kõrgemad ja mõnes madalamad.

Seega püstitatud hüpotees leidis kinnitust ja Eesti ning Saksa laste tulemused on omavahel võrreldavad. Samas ei saa sellest teha üldistavaid järeldusi, sest Eesti lapsi osales uuringus liiga vähe. Ühes vanusegrupis oli vaid 1-2 last, samas kui teise grupi keskmine oli saadud saja lapse tulemuste põhjal.

Kuigi Eestis on Downi sündroom kliiniliselt hästi diagnoositud, pole Downi sündroomiga isikuid eriti põhjalikult tõenäoliselt uuritud (Sitska jt, 2006). Seni pole olnud ka materjale, mis oleks mõeldud just Downi sündroomiga laste uurimiseks. Käesolev uurimus oli

esmakordne M/PAC1 formulari tõlkimine ja katsetus Eestis. Võib öelda, et M/PAC1 formular sobib Downi sündroomiga laste uurimiseks ja hindamiseks, kuna võimaldab koguda palju infot lapse arengu kohta erinevates valdkondades ning annab visuaalse ülevaate lapse tugevatest ja nõrkadest külgedest. M/PAC1 formular peaks huvi pakkuma kõigile Downi sündroomiga lastega tegelevatele õpetajatele/ eripedagoogidele, kuna selle põhjal on võimalik koostada igale lapsele individuaalne õppekava just temal puuduvate oskuste õpetamiseks ja arendamiseks. Samuti võimaldab see last võrrelda teiste samas vanuses vaimupuudega lastega. Soovitav on kuue kuu möödudes last uuesti M/PAC1 formulariga hinnata, et teha kindlaks edusammud ning juhtida tähelepanu jätkuvalt probleemsematele valdkondadele lapse arengus.

M/PAC1 formulari kasutades on võimalik lapse sotsiaalsete oskuste arengut jälgida kümne aasta jooksul ühe meetodi järgi, mis tagab usaldusväärsed tulemused. Lisaks sellele, et formulari kasutatakse lapse sotsiaalse arengu jälgimiseks, saab seda kasutada ka rehabilitatsiooni tarbeks. Rehabilitatsiooni rakendamine omakorda aitab oluliselt parandada iseseisvat toimetulekut (Reimand jt, 2006). Formulari saavad kasutada ka lapsevanemad kodus. Vanemate toetus, hoolivus ja emotsionaalne turvatunne on lapse arengu jaoks väga olulised.

Tänuõnad

Käesolev töö on valminud mitmete inimeste koostöös. Suur tänu uuringus osalenud lastele ja nende vanematele, kes täitsid mahuka küsimustiku. Eriti suur tänu minu perele ja sõpradele toetuse ja kannatlikkuse eest.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli Haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Allkiri

Kuupäev

Kasutatud kirjandus

- Alifanoviene, D. (1995). Sotsialno-bõtovaja dejatelnost kak predposõlka uspešnoi sotsialnoi adapdatsii utšašihsjä s narušennõm intelektom. Baltiiskii sbornik po spetsialnoi pedagogike.
- Aula, P., Kääriainen, H., Palotie, A. (2010). Pärilikkusmeditsiin. *Medicina*, Tallinn.
- Buckley, S., Bird, G., Sacks, B. (2002). Social Development for individuals with Down Syndrome- An overview. *Down Syndrome Issues and Information*.
- Külastatud aadressil <http://www.down-syndrome.org/informatiaon/social/overview/>
21. aprill 2014
- Dolva, A. S., Coster, W., Lilja, M. (2004). Functional performance in children with Down syndrome. *The American Journal of Occupational Therapy: Official Publication of The American Occupational Therapy Association*, 58 (6), 621-629.
- Gass, K. R., Kennedy, J. R., Hastie, S., McCardell Wentworth, H. (2013). Somatic assessment of nonverbal social skills in children with Down syndrome: Using the Kestenberga Movement Profile as a tool for treatment planning. *Body, Movement and Dance in Psychotherapy: An International Journal for Theory, Research and Practice*, 8 (1), 17-33.
- Günzburg, H. C. (2008). Pädagogische Analyse und Curriculum der sozialen und persönlichen Entwicklung des geistig behinderten Menschen. Handbuch 1. Band: die drei Grundformen.
- Günzburg, H. C. (1983). Pädagogische Analyse und Curriculum der sozialen und persönlichen Entwicklung des geistig behinderten Menschen. S1 Leitfaden/ Handbuch 2. Band.
- Günzburg, H. C. (2005). Pädagogische Analyse und Curriculum der sozialen und persönlichen Entwicklung des geistig behinderten Menschen. S2 Leitfaden/ Handbuch 3. Band.
- Günzburg, H. C. (1992). Pädagogische Analyse und Curriculum S2 der Sozialen und Persönlicher Entwicklung. Form S2.
- Günzburg, H. C. (1992). Primäre Pädagogische Analyse und Curriculum der Sozialentwicklung. Form S/P=PAC.

- Günzburg, H. C., Sinson, J. (1992). Pädagogische Analyse und Curriculum der Sozialentwicklung von Kindern mit Down-Syndrom. Form M1.
- Günzburg, H. C., Sinson, J. (1992). Progress Evaluation Index M1. Index M1/f.
- Günzburg, H. C., Sinson, J. (1992). Progress Evaluation Index M1. Index M1/m.
- Henry, L. A. (2001). How does the severity of a learning disability affect working memory performance? *Memory*, 9, 233-247.
- Jarrold, C., Baddeley, A. D. (1997). Short-term Memory for Verbal and Visuospatial Information in Down's syndrome. *Cognitive Neuropsychiatry*, 2 (2), 101-122.
- Jobling, A., Virji-Babul, N., Nichols, D. (2006). Children with Down syndrome: Discovering the joy of movement. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 77, 34-53
- Kikas, E. (1990). Standardiseeritud- ja pädevusskaalade tõlkimine, kohandamine ja katsetamine. *Erivajadustega laste hoolekande- ja rehabiliteerimisvajaduse hindamine ja kulg.* Tartu: Tartu Ülikool.
- Laws, G., Byrne, A., Buckley, S. (2000). Language and Memory Development in Children with Down syndrome at Mainstream Schools and Special Schools: a comparison. *Educational Psychology*, 20 (4), 447-457.
- McGrath, R. J., Stransky, M. L., Cooley, W. C., Moeschler, J. B. (2011). National profile of children with Down syndrome: disease burden, access to care, and family impact. *The Journal Of Pediatrics*, 159 (4), 535-540.
- Mikelsaar, R. (2001). Kromosoomihaigused. Tartu.
- Monari Martinez, E., Benedetti, N. (2011). Learning mathematics in mainstream secondary schools: experiences of students with Down's syndrome. *European Journal of Special Needs Education*, 26 (4). 531-540
- Peterson, S., Reimand, T., Uus, M. (toim) (2011). Minu eriline laps- vastuseid küsimustele. Tartu: *Anni Mängumaa*.
- Pochon, R., Declercq, C. (2013). Emotion recognition by children with Down syndrome: A longitudinal study. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 38 (4), 332-343.
- Pöldemaa, K. (1997). Kes on vaimupuudega inimene? Tallinn.
- Reimand, T. (2006). Down Syndrome in Estonia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Reimand, T., Grünberg, H., Uibo, O., Õunap, K., Talvik, T. (2006). Downi sündroomiga

- isikute meditsiinilise käsitluse juhend. *Eesti Arst*, 85 (10), 720-725.
- Sayers Menear, K. (2007). Parents' perception of health and physical activity needs on children with Down syndrome. *Down's Syndrome, Research And Practice: The Journal Of The Sarah Duffen Centre/ University of Portsmouth*, 12 (1), 60-68.
- Selikowitz, M. (2003). Downi sündroom- müüdid või tegelikkus. *Hansaprint*, Tallinn.
- Sitska, M., Uiho, O., Žordania, R., Reimand, T., Talvik, T., Ilus, T. (2006). Downi sündroom Eestis. *Eesti Arst*, 85 (2), 78-83.
- Sloper, P., Turner, S., Knussen, C., Cunningham, C. (1990). Social life of school children with Down's syndrome. *Child: Care, Health And Development*, 16 (4). 235-251.
- Tamm, R. (2009). Puudega lapse arengu hindamine Viljandi Lasteabi- ja Sotsiaalkeskuses tegutseva Jaagu Lasteaed-põhikooli näitel. *Eripedagoogika*, nr 33.
- Tõru, T. (2000). Vaimupuudega täiskasvanute toimetulek elus. Lõputöö. Tartu.
- Voll, K. (2000). Vaimupuudega koolieelikute (re)habilitatsioonivajaduse määratlemine S/P=PAC formulariga. Lõputöö. Tartu.
- Walburg, W. R. (1986). *Lebenspraktische Erziehung Geistigbehinderter*. Berlin.
- Walburg, W. R. (1998). *Vaimupuudepedagoogika alused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wishart, J. G. (2007). Socio-cognitive understanding: a strenght or weakness in Down`s syndrome? *Journal of Intellektual Disability Research*, 51 (12), 996-1005.

Lisa 1

Lapse sugu: ..... (M/N)

Lapse vanus uurimise hetkel: ..... (nt 10 a 4 k)

ENESETEENINDUS

Lauakombed

1. Kasutab söömisel lusikat ja ei vaja seejuures abi. ....

Anda punkt (AP), kui laps sööb lusika abil sobivalt ettevalmistatud toitu, ilma et vajalik oleks rohkem kui juhuslik abi.

2. Kasutab söömisel probleemideta kahvlit (toit on eelnevalt tükeldatud ja valmis pandud). ....

AP, kui toit on varem valmis pandud ja tükeldatud, kuid laps kasutab süües kahvlit õigesti.

3. Joob ilma, et jook maha loksuks, hoiab klaasi ühes käes. ....

AP, kui laps hoiab tassi või klaasi, mis vastab tema kehasuurusele, ühes käes ning joob ilma jooki maha loksutamata.

4. Võtab ise toitu ja sööb, ei vaja seejuures erilist abi. ....

AP, kui laps suudab laua taga järgmiselt süüa:

- a) kasutab lusikat ja kahvlit (mitte tingimata nuga) valmis pandud ja tükeldatud toidu söömisel;
- b) ootab, millal on tema järjekord, ei nõua toitu esimesena;
- c) võtab endale köögivilju, kartulit jms nii palju, kui ta tõepoolest jõuab ära süüa;
- d) laua juures ei juhtu sageli „õnnetusi“ kohmakuse, kiirustamise või ahnuse tõttu;
- e) tõmbab üldiselt harva endale tähelepanu, kuigi aeg-ajalt on abistamine muidugi vajalik.

5. Saab ise hakkama endale joogi võtmisega. ....

See on punkti 3 laiendamine. Selles punktis nõutakse lisaks oskust endale ise juua tuua. Laps võib minna näiteks kraani juurde või kannust endale midagi valada. Jook võib olla vesi, tee, piim vms; oluline on, et laps kasutaks iseseisvalt võimalust, mis on talle kättesaadav.

6. Kasutab toidu tükeldamisel ilma suuremate probleemideta nuga. ....

Selle punkti all peetakse silmas abiga noaga toidu lõikamist suupärasteks tükkideks. AP ka siis, kui noa käsitlemine ei ole täielikult omandatud. On mitmeid töid noaga, mis esitavad ka täiskasvanutele suured nõudmised (liha kontidelt puhastamine, kanaliha ja sitke liha tükeldamine), seega AP juhul, kui laps kasutab nuga normaalses situatsioonis.

7. Kasutab söömisel õigesti ja vaevata nuga ja kahvlit. ....

AP, kui laps

- a) hoiab nuga ja kahvlit kindlalt ja õigesti käes ja

b) kasutab neid õigesti, st nt nuga lõikamiseks ja kahvlit toidu kinnihoidmiseks ja suhu viimiseks.

8. Kasutab nuga või, marmelaadi jms määrimiseks. ....

Selle punkti saamiseks peab laps kasutama määrimiseks tavalist lauanuga. Seda oskust ei ole sageli võimalik võid määrides kontrollida, kuna või võib olla määrimiseks liiga kõva; piisab täiesti, kui marmelaad, mesi või muu määrdavõie jaotada noaga leivale; AP selle eest. Laps peab võtma endale mõistliku koguse määret ja määrima selle ainult leivale, mitte taldrikule ega laudlinale.

9. Valab ilma maha ajamata jooke (nt kohv, piim). ....

Laps valab jooki ilma maha loksutamata tavalisest nõust (piimapudelist, teekannust vms) tassi või klaasi.

10. Kasutab nuga, et koorida puuvilja või lõigata leiba. ....

Selle punkti saamiseks peab laps noaga nii hästi ümber käima, et koorib õuna või pirni või lõikab leivapätsist suhteliselt korraliku viilu.

Liikumine

11. Läheb trepist üles, astudes mõlema jalaga igale astmele. ....

AP, kui laps läheb üksi trepist üles vähemalt neli astet. Laps tohib toetuda trepi käsipuule, aga ta peab kõndima püsti ja ei tohi „roomata“. Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 16.

12. Läheb trepist alla, astudes mõlema jalaga igale astmele. ....

Laps tohib toetuda trepi käsipuule, kuid ta peab minema trepist alla nagu punktis 11. Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 19.

13. Kasutab laste sõiduvahendit. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline ringi liikuma ratastega sõiduvahendiga (sõiduk võib olla nt kolmerattaline jalgratas, pedaalidega auto vms). Seejuures ei ole vajalik, et laps kasutab pedaale, lubatud on ka jalgadega edasilükkamine. AP ka siis, kui laps on kunagi sel viisil mänginud, kuid nüüd on sellest välja kasvanud.

14. Käib naabruses ja ümberkaudsetes kohtades. ....

AP, kui:

- a) lapsel on lubatud vahetu järelevalveta viibida majas ja aias;
  - b) laps on lühikest aega väljaspool nägemisulatust, kuid siiski kuuldekauguses.
- Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 15.

15. Vajab väljaspool kodu mängides vähe järelevalvet, on tunni või rohkem väljas. ....

Selle punkti andmiseks peab olema lapsel lubatud mängida koos teiste lastega tund või kauem väljaspool nägemis- ja kuuldeulatust. Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 17.

16. Läheb trepist üles ilma kinni hoidmata, astudes ühe jalaga igale astmele. ....

Selle punkti saamiseks peab laps:

- a) minema üles kogu trepist, st umbes 8-10 astet ning tegema seda üksi ja ilma käsipuust kinni hoidmata;
- b) astuma ühe jalaga esimesele astmele, teise jalaga teisele astmele ja nii edasi kuni üles välja.

17. Liigub lähiümbruses ringi ilma järelevalve vajaduseta. ....

AP, kui lapsel on lubatud mängida üksi või koos teiste lastega ilma järelevalveta väljaspool kodu pikemat aega (nt hommikupoolikul või pärastlõunal). Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 18.

18. Liigub naabruses järelevalveta, kuid ei ületa seejuures tänavat. ....

AP, kui laps leiab lähiümbruses tee kahe-kolme poe või sõprade juurde, kuigi ta ei oska veel võib-olla ületada tiheda liiklusega tänavat. Andke punkt automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 20.

19. Läheb trepist alla, astudes ühe jalaga igale astmele, ilma kinni hoidmata. ....

Kehtivad samad tingimused kui punktis 16, ainult need kohandatakse trepist alla minemisele.

20. Liigub naabruses järelevalveta, ületades seejuures tänavat. ....

Et saada seda punkti, peab laps olema suuteline:

- a) ületama tiheda liiklusega tänavat, kasutades ülekäigurada ja valgusfoori;
- b) täitma punktis 18 antud tingimusi.

Tualett ja pesemine

21. Harilikult suudab pidada puhtust, mõnikord harva juhtub õnnetusi/ teeb püksi. ....

AP, kui laps üldiselt omab kontrolli oma vajaduste üle ja päevasel ajal ei tee püksi (õist voodimärgamist siin ei arvestata). Mõnikord võib veel juhtuda erutusest/ärritusest tingitud õnnetusi, kuid laps on võimeline end tualetis käimiste vahepeal kontrollima.

22. Avaldab soovi kasutada WC-d või teeb seda regulaarselt ilma küsimata. ....

AP, kui laps on juba harjunud märku andma (kas sõnade või žestidega) või teatama oma vajadusest, aga ka siis, kui laps ise ja ilma küsimata tualetti läheb. Punkti andmise juures on oluline, et laps ise näeks teadlikult vaeva nn õnnetuste ära hoidmiseks, mitte et täiskasvanu märkaks, et õnnetus on juhtunud.

23. Kuivatab korralikult ja ilma abita käsi. ....

Selle punkti saamiseks peab laps:

- a) kuivatama regulaarselt oma käsi käterätikusse (rätiku võib lapsele kätte anda);
- b) kuivatama ka sõrmede vahelt.

24. Peseb käsi põhjalikult seebiga. ....

AP, kui laps:

- a) kasutab seepi ja seejuures ei teki kiusatust seebiga „mäkerdada“;
- b) peseb ja loputab oma käsi nii hästi, et ei jäta käterätile määrduvad jälgi.

25. Saab WC-s iseseisvalt hakkama ja pühib end ise puhtaks. ....

Siin tuleb tähelepanu pöörata sellele, kas laps WC-s õigesti tegutseb- häda tegemine, vee peale tõmbamine ja pühkimine. Selle punkti andmist ei tohi mõjutada asjaolu, et keerulisemate riideesemete puhul peab osutama lapsele vajalikku abi (selle kohta esitatakse hiljem veel eraldi küsimus).

26. Peseb ise hambaid. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline ise hambaid pesema, ilma ühte või teist poolt unustamata. Pole vajalik, et ta oskab ka hambapasta tuubist hambaharjale kanda. Pole ka vajalik, et laps jõuliselt masseeriks hambaid vertikaalsuunas, nagu paljud täiskasvanud teevad.

27. Peseb oma nägu enam-vähem korralikult (mitte tingimata kõrvade tagant). ....

Väga oluline selle punkti juures on, et laps peseb oma nägu seebiga ja seejuures ei satu seepi talle silma. Laps peab selleks silmad sulgema, nägu ja suletud silmi pesema, seebi maha loputama ning nägu kuivatama. Sellel etapil pole veel vajalik, et laps peseks endal ka kaela või kõrvade tagant.

28. Sätib alati juuksed korda. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline sättima oma juuksed korda sellisesse soengusse, nagu on (vanemate poolt) nõutud. Enamasti tähendab see, et laps kammib ennast peegli ees. Kui juuksed on pikad, võib olla vajalik harja kasutamine. Teatud juhtudel, nt väga lühikeseks lõigatud juuste puhul, pole juuste kammimine vajalik; sel juhul antakse punkt. Sel tasemel ei oodata lapselt, et ta oleks terve päeva korralikult kammitud, aga ta peab vähemalt korra päevas hoolitsema selle eest, et ta näeks korralik välja (tavaliselt on see hommikuti peale pesemist ja riietumist).

29. Peseb ennast põhjalikult ilma olulise järelevalveta. ....

Laps peab olema võimeline vannis käima või ennast pesema, kasutades seejuures õigesti seepi ning ennast kuivatama. Sellel etapil võib abistada selja, juuste ja ka kõrvadetaguse pesemisel ja kuivatamisel.

30. Seab kõik pesemiseks valmis, nt laseb vee jooksmas, võtab seebi ja käterätiku. ....

AP, kui laps näiteks laseb vee jooksmas, toob kohale seebi ja käterätiku, riietub lahti- lühidalt täidab kõik tingimused, mis vastavad tema keskkonnas olevatele pesemisvõimalustele.

Riietumine

31. Võtab sokid jalast. ....

AP, kui laps tõmbab sageli oma sokid alla, kui teda lahti riietatakse. Laps võib seda teha kas omaalgatuslikult või palve peale. Tähtis on, et ta teeb seda teadlikult- juhuslikult mänguhoos allatõmmatud sokkidest ei piisa, et seda punkti saada.

32. Aitab riietumisel kaasa. ....

Selle punkti saamiseks on vaja enamasti, kui lihtsalt käe hoidmist sirutatult varrukasse panemiseks või jalgade hoidmist sokkide või jalanõude jalga panemiseks. Punkti saamiseks peab laps olema võimeline teostama vähemalt ühte järgmistest punktidest:

- a) panema oma käe suurde varruka-avasse, või
- b) aitama kaasa pükste üles tõmbamisel, või
- c) ulatama riideesemeid täiskasvanule, kes teda riietab.

33. Paneb lihtsamad riideesemed ise selga ja võtab ära. ....

Laps peab olema võimeline vähemalt ühte järgnevatest riietusesemetest selga panema ja ära võtma: mantel, jope, sviiter, kampsun, kleit. Sellel etapil ei ole vajalik, et laps riiete kinnitused, nt nõöbid, tõmblukud jms kinni paneks. Selle võib veel täiskasvanu enda peale võtta.

34. Nõöbib ise ligipääsetavad nõöbid. ....

Selle punkti saamiseks peab laps lahti tegema suured nõöbid, milleni on kerge ulatuda, nt sellised nagu mantli ees.

35. Riietab ennast õhtul ilma järelevalveta/ abita lahti. ....

Selle punkti saamiseks peab laps ennast lahti riietama, kui ta voodisse saadetakse ning ise endale pidžaama või öösärgi selga panema.

36. Oskab kasutada riideesemetel kinniseid. ....

AP, kui laps saab küllaltki hästi hakkama kolme erinevat tüüpi kinnitusdetailidega riietel, nt nõöbid, pandlad, trukid, tõmblukud jms. Need ei tohi olla raskelt käsitletavad ja peavad olema kergesti ligipääsetavad.

37. Riietub hommikuti ilma olulise järelevalveta/ abita. ....

Riided võivad olla valmis pandud, kuid laps peab end ise riietama ja kinnised kinni panema. Abi riiete selgapanemisel pole enam vajalik, kuid mõningane järelevalve on lubatud (nt meeldetuletus, kui midagi on ununenud, hilisem kontroll jne). Selles etapis on lubatud abi kingapaelte ning lipsusõlme sidumisel.

38. Paneb iseseisvalt selga tavalised/ levinumad riided. ....

Laps peab nüüd ise oma riided kummutist või kapist võtma; aluspesu, püksid, jaki või kleidi, mantli, sokid ja kingad selga/ jalga panema; kinnised kinni panema ja ei tohi seejuures liiga korratu välja näha. Järelevalve riietumisel ei tohi enam vajalik olla, üksnes lõplik kontroll. Selle punkti saamiseks ei ole vajalik, et laps saaks iseseisvalt kingapaelte ja lipsusõlme sidumisega hakkama.

39. Seob kinni paelad. ....

Kingapaelad peavad olema sellisel viisil seotud, et täiskasvanupoolne korrigeerimine pole enam vajalik.

40 Seob ise oma lipsu (poisid), seob ise paelad juustesse või põllepaelad (tüdrukud). ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline ise oma lipsusõlme rahuldavalt siduma; või peab kinnitama juuksepaela pähe ja sellest lehvi siduma või peab siduma põllepaelad seljale.

KOMMUNIKATSIOON

Kõne

41. Järgib lihtsaid juhiseid. ....

AP, kui laps reageerib õigesti vähemalt neljale järgnevale lausele:

- a) „Palun pane uks kinni.“
- b) „Võta klots maast üles.“
- c) „Viska pall siia.“
- d) „Anna mulle oma mantel“
- e) „Näita mulle oma käsi.“
- f) „Pane oma silmad kinni.“

Neid juhiseid ei tohi selgeks teha žestide abil. Objektid (klots, pall, mantel jne) peavad olema lapse jaoks kergesti kättesaadavad, kuid nad peavad olema koos veel lisaks nelja või viie teise objektiga, nii et lapsel tuleb õige asi valida. Seejuures ei ole oluline, et laps tegevuse korrektselt täidaks (nt sihiks palli viskamisel), oluline on aru saada, kas laps mõistis korraldust.

42. Mõistab lihtsaid küsimusi ja annab adekvaatse vastuse. ....

Et anda seda punkti, tuleb küsida järgmisi küsimusi ja laps peab vähemalt viis nendest õigesti vastama:

- a) Mida sa teed, kui sa oled näljane?
- b) Mis sul jalas on?
- c) Mida sa teed palliga?
- d) Mida sa sööd hommikusöögiks?
- e) Millega inimesed sõidavad?
- f) Millega sa maalid?
- g) Millest on aken tehtud?
- h) Millest sa jood?

43. Mõistab palvet/ käsklust, mis sisaldab sõnu sisse, taga/ taha, all/ alla, kohal/ kohale, ees/ ette, üleval/ üles. ....

AP, kui laps reageerib õigesti vähemalt viiele järgmisele lausele (jälgige hoolikalt, et te žeste ei tee):

- a) Pane raamat toolile.
- b) Pane raamat kasti sisse.
- c) Seisa tooli taha.
- d) Mine laua alla.
- e) Tõsta käed pea kohale.
- f) Tutvusta ennast .... (kasutage isiku nime, keda laps hästi tunneb).

44. Defineerib lihtsamaid sõnu. ....

AP, kui laps defineerib neli järgnevat sõna: aken, king, pall, tass, mantel. Lihtsaim defineerimine on eseme kasutamise/ funktsiooni selgitamine (nt küsimus: „Mis on tool?“, vastus: „Istumise jaoks.“) või materjali nimetamine, millest midagi on tehtud (nt „Mis on aken?“, vastus: „Klaas.“). Sellisest vastusest piisab, loomulikult ka formaalsest sõna defineerimisest.

45. Jutustab/räägib seostatult läbielatud kogemustest. ....

Selle punkti saamiseks peab laps:

- a) rääkima lausetega;
- b) rääkima piisavalt selgelt, et temast aru saada;
- c) sidusalt jutustama järgnenud sündmustest, nt mida ta tegi hommikul, nädalavahetusel, sisseoste tehes jms.

46. Suudab täita kolmeosalisi korraldusi (nt pane see ..., siis .... ja seejärel ...). .....

See ülesanne kontrollib mitte ainult kõne mõistmist, vaid ka mälu ja suutlikkust täita juhiseid ilma segadusse sattumata. Andke lapsele kolmeosaline liitkorraldus: „Pane raamat laua peale, siis võta pliiats ja seejärel mine akna juurde.“ Vajalik on, et kõik kolm korraldust täidetakse selles järjekorras, nagu nad antud on. Korralduste täitmisel ei tohi laps saada mingit abi žestide või pilkude näol.

47. Kasutab lausetes mitmusevorme, minevikku, minavormi ja kohta väljendavaid tagasõnu. ....

Selle punkti andmisel on vajalik last piisavalt kaua rääkimise ajal kuulata. Ei ole vajalik, et laps räägib grammatiliselt täiesti õigeid lauseid, aga ta peab kasutama nimisõna-tegusõna kombinatsioone. AP, kui laps ütleb „mina“ ning kasutab vähemalt ühte minevikuvormi, mitmusevormi ja ühte kohta väljendavat tagasõna (nt all/ alla, peal/ peale, sees/ sisse jne). Kui need sõnad spontaanses kõnes ei esine, võib vajalikuks osutada küsimuste küsimine (nt „Kus on .....?“), kus peab hoolitsema selle eest, et ei öeldaks ette.

48. Kasutab liitlauset sidesõnadega ja, sest, aga jne. ....

See ülesanne näitab lapse võimet end sõnade abil väljendada. Punkti saamiseks peab laps spontaanselt kasutama kolme järgnevat sõna: ja, ning, ega, ehk, sest, aga, et, või, kuid.

49. Jutustab ümber ilma suuremate raskusteta mõne loo. ....

Et selles veenduda, kasutage mõnda lühikest juttu, nt muinasjuttu, mis koosneb 10-12 lühikesest lausest ning kus on kaks-kolm tegelast. Jutu sisu peab olema lihtne ja lapsele täiesti tundmatu. Laps peab juttu kordama kohe, kui olete selle talle jutustanud. Jutu põhisündmused peab taasesitama õiges järjekorras ning laps peab eristama jutu tegelasi. Lubatud on mõningane abi, nt „Ja mis sai edasi?“, kuid laps ei tohi saada abi jutu üksikasjade kohta.

50. Mõistab suunajuhiseid: üleval vasakul, all paremal jne. ....

Kontrollimiseks võtke üks tahvel/mängulaud (aukudega mängualus, millele saab teha nuppudest pilte) ja proovige, kas laps saab aru järgmistest juhistest:

- a) Pane nupp üles vasakusse nurka.
- b) Pane nupp alla paremasse nurka.
- c) Pane nupp üles paremasse nurka.
- d) Pane nupp alla vasakusse nurka.
- e) Pane alt teine rida nuppe täis.
- f) Pane kõige vasakpoolsem rida nuppe täis.

AP, kui laps reageerib õigesti kuuest punktist neljale. Osavus pole selle ülesande täitmise juures oluline. Füüsilise puudega lapse puhul piisab näiteks sellest, kui ta küsitud suunda osutab.

Erinevused

51. Suudab võrdlemise teel värvusi eristada. ....

Kasutage selle ülesande puhul nelinurkseid värvilisi pabereid. Te vajate kahte ühesuurust tükki järgmist värvi paberit: punane, sinine, roheline, oranž, kollane, must, valge ja pruun. Laps peab leidma sama värvi paberid. Näidake lapsele, mida temalt nõutakse ja laske siis tal ülesanne ise täita. AP, kui laps teeb kõik kaheksa ülesannet õigesti. Sellel etapil pole vajalik, et laps ka nimetab värvusi.

52. Eristab sugusid, nt mees, naine, poiss, tüdruk. ....

Kasutage selles veendumiseks nelja erinevat pilti: mehest, naisest, poisist ja tüdrukust ning keskenduge sellele, kas laps eristab sugusid. Vajadusel on lubatud erinevad nimetused (nt proua, härra, mamma, papa jms) arvestamata isikute vanust. AP, kui laps nimetab õigesti neli pilti või nimetamisel näitab vastavat pilti.

53. Eristab ja nimetab veatult neli või rohkem värvust. ....

Kõige lihtsam on õppida eristama punast, sinist, kollast ja rohelist värvust. AP, kui laps nimetab need neli värvust õigesti.

54. Eristab mõisteid: lühike - pikk, väike - suur, peenike/ õhuke – paks/ jäme. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline:

- a) näitama, kumb kahest pliatsist on lühike ja kumb pikk;
- b) näitama, kumb kahest lusikast on lühike ja kumb pikk (kasutage teelusikat ja dessertlusikat);
- c) näitama, kumb kahest karbist on suur ja kumb väike;
- d) näitama, kumb kahest pallist on suur ja kumb väike;
- e) näitama, kumb kahest pliatsist on peenike ja kumb paks/ jäme;
- f) näitama, kumb kahest raamatust on õhuke ja kumb paks.

Laps peab olema oma teadmistes kindel ning kõik kuus küsimust õigesti vastama, selle eest AP.

55. Eristab veatult ennelõunat (hommikut) ja pärastlõunat. ....

AP, kui laps vastab alati õigesti küsimusele, kas on ennelõuna (hommik) või pärastlõuna. Seda küsimust tuleb mitu korda küsida nii enne- kui pärastlõuna ajal. Kui laps siiski tervitusfraasides kasutab vale vormi, siis punkti ei anta.

56. Nimetab mehaaniliselt nädalapäevi ja seostab mõnda päeva kindla sündmusega. ....

Laps peab nimetama seitse nädalapäeva, mis ei pea olema tingimata õiges järjekorras. Ta peab aga oskama siduda teatud sündmused vastavate nädalapäevadega, nt esmaspäeval algab jälle kool, laupäeviti käime kinos jne. See sõltub loomulikult iga lapse iganädalasest tegevusest, kuid ta peab siiski kirjeldama niimoodi vähemalt kolme nädalapäeva, et punkti saada.

57. Eristab enda kehal paremat ja vasakut poolt, nt vasak jalg, parem kõrv. ....

AP punkt, kui laps reageerib õigesti neljale järgnevale korraldusele:

- a) Näita mulle oma paremat kätt;
- b) Näita mulle oma vasakut jalga;
- c) Näita oma paremat silma;
- d) Tõsta oma vasak käsi üles;
- e) Näita oma vasakut kõrva.

58. Saab aru, mis vahe on päeval ja nädalal, minutil ja tunnil jne. ....

On raske kindlaks teha, kas laps mõistab seda erinevust. Erinevuste teadasaamiseks uurige lapselt: „Mis on pikem, päev või nädal?“ (minut-tund, kuu-aasta, päev-kuu). Sõnastust peab muutma, kui teil on tunne, et laps ei mõista küsimust. Küsimusi peab erinevates olukordades

erinevalt sõnastatult kordama, veendumaks, et laps lihtsalt ei paku õiget vastust või ei korda viimast sõna. AP, kui laps vastab kaks korda õigesti vähemalt kolmele küsimusele neljast.

59. Nimetab õiget aega veerandtunnise täpsusega. ....

Näidake lapsele kella numbrilauda, mille osutiga saab järgmisi kellaage näidata: 10.00, 11.15, 2.30 ja 3.45. AP, kui kõik neli vastust on õiged. Kui laps teeb ühe vea, proovige veel kord teise kellaajaga, nt kui laps eksib kellaajaga 11.15, siis proovige 12.15. Kui laps vastab siis õigesti, andke punkt. Rohkem kui üks viga pole siiski lubatud.

60. Viib kokku kellaaja erinevate tegevuste ja üritustega. ....

Kasutage selles ülesandes kella või liikuvate osutitega papist mudelit. Näidake lapsele järgmiste kellaegade osutiasendeid ja küsige, palju kell on: 8.10, 1.40, 9.15, 2.45. Lisaks sellele näidake lapsele kahte kellaage, mis mängivad tema tavalisel päeval erilist rolli (nt 9.00 kooli minek, 12.00 lõunasöök) ning küsige lapselt: „Mis on enamasti sellel ajal?“ Selles ülesandes peavad kõik vastused õiged olema, et punkti saada.

Arvumõisted

61. Eristab veatult ühe objekti ja palju objekte. ....

Mõistete õige kasutamine ei ole selle punkti juures oluline; laps võib nt „palju“ asemel „mitu“ öelda. Oluline on, et laps eristaks sarnaste esemete puhul ühte objekti ja suuremat hulka (st rohkem kui kaks või kolm). Kasutage puust pärleid, klaaskuule, münte või sarnaseid esemeid ja öelge lapsele: „Anna mulle üks“ ja „Anna mulle palju“. Esitage mõlemat küsimust kolm korda ning AP ainult siis, kui laps reageerib kõigile kuuete soovile õigesti.

62. Eristab kahte ja palju objekte. ....

Toimige samamoodi nagu punktis 61.

63. Loendab mehaaniliselt kuni kümme objekti. ....

Siin ei ole küsimus lihtsalt, kas laps loendab ühest kümneni, vaid kas ta loendab kümme objekti. Selle uurimiseks andke lapsele kuusteist mängužetooni või ehitusklotsi ja paluge nendest kümme välja lugeda. Kui tekib kahtlus, et laps juhuslikult sai õige vastuse, laske tal ülesannet veel kord lahendada. AP automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 67.

64. Järjestab objekte suuruse järgi kasvavas järjekorras. ....

Uurimiseks kasutage vähemalt kuut sama tüüpi, kuid erineva suurusega objekti (nt pliiatseid). Kuid ärge võtke üksteise sisse käivaid täringuid, klotse jms, sest nendest saab laps liiga palju juhiseid õige järjestamise kohta. Paluge lapsel järjestada objektid kasvavas järjekorras ehk väiksemast suuremani. Vajalik võib olla teiste objektidega esmalt ette näidata, milles ülesanne seisneb, kui laps ei saa aru, mida ta tegema peab. Kui laps teeb muidu õiges järjekorras ühe vea, paluge tal veel üks kord tähelepanelikult uurida ja endas kindel olla, kuid ärge andke rohkem abi.

65. Suudab tegeleda kuni arvuga neli (kaasaarvatud „äravõtmine“). ....

Kasutage mängužetooni või midagi sarnast ja paluge lapsel teha neli liitmist (1+1, 1+2, 1+3, 2+2) ja kuus lahutamist (4-1, 4-2, 4-3, 3-2, 3-1, 2-1). Vajadusel võib küsida konkreetseid küsimusi, nt „Kui sul on neli märki ja kaks võtad ära, siis mitu on sul veel alles?“ Mõnel lapsel on raskusi keskendumisega ja nad peavad ülesande korduvalt läbi tegema. AP, kui laps

teeb õigesti kolm liitmist ja neli lahutamist.

66. Tunneb ja nimetab metallraha kuni 1 € (1, 2, 5, 10, 20, 50 senti, 1 euro). .....

Laps peab tundma ja nimetama järgmisi münte: 1, 2, 5, 10, 20, 50 senti, 1 euro.

67. Loendab mehaaniliselt 30 või rohkem objekti. ....

Selle kontrollimiseks võtke kast umbes viiekümne mängumärgiga ja paluge lapsel kolmkümmend sealt välja võtta. Enne, kui loendate, kas laps tõesti on kolmkümmend märki kõrvale pannud, laske kõigepealt tal endal veel kord üle kontrollida.

68. Suudab tegeleda kuni arvuga 13 või rohkem (kaasaarvatud „äravõtmine“). ....

Tehke samamoodi nagu punktis 65 ja võtke järgmised avaldised 4+7, 3+4, 7+5, 6+7, 7-3, 10-4, 11-5, 12-7, 13-4, 8-2. AP, kui laps teeb kolm liitmist ja neli lahutamist õigesti.

69. Oskab liita erinevaid münte kuni summani 1 euro. ....

Esitage neli erinevat küsimust: Palju on 10 senti ja 5 senti? Palju on 10 senti ja 2 senti? Palju on üks 50-sendine ja kolm 10-sendist? Palju on kaks 10-sendist ja 5-sendine? AP, kui laps ütleb kõik neli vastust õigesti.

70. Oskab kuni 1 euro ulatuses peenraha tagasi anda. ....

Asetage lapse ette lauale järgmised mündid: üks 50-sendine, kolm 10-sendist, neli 5-sendist. Esitage järgmised küsimused:

a) Näita mulle, kui palju raha sa ära annad kui sa ostad midagi 30 senti eest.

b) Näita mulle, kui palju raha sa ära annad, kui sa ostad midagi 65 senti eest.

Kui laps küsimust a) ei mõista, tehke talle ainult üks kord ette näide enda valikul. Siis proovige veel kord küsimust a). Punkti saab ainult siis, kui mõlemad küsimused on õigesti vastatud.

Tegevused paberi ja pliiatsiga

71. Oskab hoida pliiatsit ning tõmmata horisontaalset ja ringikujulist joont. ....

Joonistage lapsele umbes viie kuni seitsme cm pikkune horisontaalne joon (vaba käega ning pigem lihtsalt kriips kui väga täpne joon) ja suunake laps tehtut jäljendama. Lubatud on kolm katset. Tehke sama ringikujuliste joontega. Laps ei pea oma käsi veel väga hästi kontrollima ja jooned võivad olla kõverad. AP, kui on aru saada, et laps püüdis teha nii horisontaalse joone ja kui ringi joonistamiseks vajalikku liigutust.

72. Oskab pliiatsiga ringi joonistada. ....

AP, kui laps oskab pliiatsiga joonistada sellise ringi, nagu on eelnevalt joonistanud kontrollija; oluline on, et laps jäljendaks ringi, mitte liigutust, mida uurija tegi. Ring ei pea ilus ümmargune välja nägema, et laps saaks punkti. Joon võib olla ebakindel või värisev ja joone mõlemad otsad ei pea kokku saama, kuid kuju peab olema enam-vähem ümmargune. Punkt antakse, kui vähemalt üks kolmest ringist õnnestub rahuldavalt.

73. Joonistab „inimese“, kellel on vähemalt pea ja jalad. ....

See on tavaline, et väike laps joonistab inimese, kellel pole keha ega käsi. Seetõttu võib selle punkti anda juba siis, kui joonistusel on kujutatud ringi ning aimatavaid silmi, nina ja suud ning laps alla kaks jalga lisab. Punkt antakse loomulikult ka siis, kui lapse joonistamisoskus

on sellest primitiivsest etapist juba edasi arenenud.

74. Joonistab äratuntava inimese ja maja. ....

AP, kui joonistusel on täidetud järgmised tingimused:

- a) piisav peenmootorika valdamine: jooned saavad kokku seal, kus nad kokku saama peavad; pole kritseldatud; jääb mulje, et lapsel on pliatsi liikumine kontrolli all.
- b) inimese joonistusel peavad olema pea, keha, jalad, käed, silmad, nina, suu ja vähemalt üks vihje riietusele (nööbirida või joon kaelal).
- c) maja joonistusel peab seinaks olema ruut või ristkülik, peab olema katus ning vähemalt kaudselt kujutatud uks ja aken.

75. Kirjutab oma nime trükitähtedega ning tunneb selle ära teiste nimede ja sõnade seast. ....

Selle punkti saamiseks peab laps oskama trükitähtedega kirjutada nii ees- kui perekonnanime. Kirjapilt peab olema õige, kõik tähed peavad õigesti olema (mitte peegelpildis või pea peal seisvad tähed). Kui laps lahendab selle rahuldavalt, kirjutage lapse nimi trükitähtedega paberilehe kahele poole koos sarnase pikkuse ja kirjapildiga sõnadega. Laps peab olema võimeline mõlemad nimed esimesel katsel üles leidma (abi pole lubatud).

76. Tunneb ära 40 või rohkem trükitähtedega kirjutatud sõna. ....

See tähendab lapse võimet tunda ära teatud üksikuid sõnu, mis on talle kirjalikult antud. Kui uurimine viiakse läbi õpetaja poolt, on kindlasti lihtne selgeks teha, kas laps sõnavarast, mida ta lugema on õppinud, tunneb 40 või rohkem sõna. Kui aga uurija ei tunne last nii hästi, on seda punkti raske hinnata. Kui laps on juba mõningal määral praktiliselt lugema õppinud, tuleb uurida õppematerjali (nt liiklusmärgid, viidad, kaupluste nimed ja nimetused, reklaamkirjad, aga ka pildiraamatud jne). Teine võimalus on koostada vihikusse korralike trükitähtedega nimekirj umbes sajast sõnast, mida on lapsele võib-olla õpetatud. Uurige, kui palju sõnu laps nendest ära tunneb.

77. Loeb lihtsamaid korraldusi, näiteks bussis või rongis. ....

Selle jaoks peab laps olema võimeline ära tundma ja välja ütleva lihtsamaid korraldusi või juhiseid, nt „Suitsetamine keelatud“ või „Stop“. AP, kui laps „loeb“ vähemalt kümme sellist sõna igapäevasituatsioonis ja vähemalt viiel juhul oskab seletada, mida need juhised tähendavad. Ärge kasutage sõnakaarte, slaide või teisi õppimise abivahendeid, vaid uurige lapse võimet „lugeda“ igapäevasituatsioonis.

78. Loeb lihtsamat teksti, nt päevalehest. ....

AP kui laps loetud sõnu enam-vähem kindlalt õigesti välja ütleb, nt telekava. Sellel tasemel ei pea laps olema võimeline mehaaniliselt loetut praktiliselt kasutama.

79. Kirjutab oma perekonnanime kirjatähtedega. ....

Peab olema täidetud kolm tingimust, et seda punkti saada:

- a) nimi peab olema kirjutatud loetavalt ja ilma kirjavigadeta;
- b) peab olema kirjutatud kirjatähtedega ja mitte trükitähtedega;
- c) kirjutatud peab olema perekonnanimi, eesnimi või nime lühivorm ei ole vajalik.

80. Adresseerib kirja õigesti. ....

AP, kui laps oskab nime ja aadressi ümbrikule kirjutada, täpsemalt:

- a) loetavalt ja
- b) õiges järjekorras ja
- c) õigesti (üks kuni kaks õigekirjaviga on siiski lubatud).

SOTSIAALNE KOHANEMINE

Mäng

Et kontrollida selle peatüki oskusi, peab last jälgima umbes samal arengutasemel olevate lastega koos mängimise ajal.

81. Mängib teiste juures, kuid mitte nendega koos. ....

Selles ülesandes võib laps lihtsalt oma mängu edasi mängida, ilma teistele lastele palju tähelepanu pööramata; tegemist on vaid sellega, et ta suudab mängida, ilma et teised teda häiriks. AP, kui laps on sellest etapist väljas ja juba koos teiste lastega mängib.

82. Ootab oma järjekorda, jagab teistega oma asju. ....

AP, kui laps on võimeline täiskasvanu suunamisel mõnikord teise lapse ette laskma ja oma järjekorda ootama ning kui ta täiskasvanu palvel jagab midagi teistega. Sellel tasemel ei pea lapselt ootama, et ta reeglipäraselt, spontaanselt ja ilma palveta jääb teist last ootama või jagab temaga asju.

83. Mängib teistega koos. ....

Siin on mõeldud seda, kas laps võtab osa teiste laste mängust. AP, kui laps võtab osa lihtsatest ringmängudest või mistahes mängu vormist, kus on vaja mänguasju või muid esemeid jagada, nt „kohvi joomise“ mängud, ema-isa-lapse mängud, samuti nukkudega mängud jne- punkti saab ka kõrgema arengutaseme mängude eest.

84. Lõbustab teisi meelsasti. ....

AP, kui laps näitab lihtsamaid „vigureid“, lõbustab sellega teisi, kui täiskasvanu seda palub, nt kui ta tantsib, laulab, loeb peast salmi, mängib mingit rolli/osa jne. AP ka siis, kui laps on seda kunagi teinud, aga sellest etapist välja kasvanud.

85. Laulab ja tantsib muusika järgi, käsitleb CD-plaate. ....

See punkt antakse, kui laps näitab muusika vastu üles suurt huvi ning arvestab rütmi ja meloodiaga. Ei piisa ainult sellest, kui laps koputab kaasa lihtsamat takti, kui seda palutakse. Punkt antakse ainult siis, kui huvi muusika vastu on spontaanne.

86. Osaleb võistlusmängudes. ....

Sii kuuluvad mängud nagu peitus, kuulimängud, tagaajamismängud jne, millele on kohaldatud lihtsamad reeglid, mis määravad mängu käigu. AP, kui laps:

- a) võtab teadlikult osa lihtsamatest võistlusmängudest;
- b) järgib raskuseta ja spontaanselt reegleid, ilma et täiskasvanu seda jälgiks.

87. Osaleb lihtsamates pallimängudes. ....

Selle punkti saamiseks peab laps:

- a) olema kehaliselt piisavalt osav, et mängust osa võtta;

b) mängima koos teiste lastega meeskonnamängu, nt mille käigus palli ühelt mängijalt teisele edasi antakse, palli kaitstavasse väravasse lüüakse jne.

88. Osaleb lihtsates lauamängudes, nt doomino jms. ....

See punkt antakse, kui laps mängib mõnda lihtsamat lauamängu, nt doomino ja memoriin, sealjuures:

- a) ootab, kuni tema kord on;
- b) saab ligikaudu aru mängu reeglitest, nii et talle ei pea pidevalt ütleva, mida ta tegema peab;
- c) omab teatud arusaama mängu eesmärgist.

89. Etendab lugusid, mida on kuulnud. ....

Laps esitab mänguliselt kuulnud loo, mitte ei mõtle välja oma lugu.

Laps peab:

- a) appi võtma nii sõnad kui tegevuse ja
- b) enam-vähem täpselt kuulnud lugu esitama (see võib olla ka jutt, mida ta on varem mitu korda kuulnud).

AP ka siis, kui laps on selle etapi juba läbinud.

90. Osaleb erinevates meeskonnamängudes. ....

Laps saab selle punkti, kui ta juba võtab osa organiseeritud meeskonnamängudest (jalgpall, rahvastepall, korvpall, sulgpall, minigolf, keegel jne), isegi kui see toimub ainult aeg-ajalt. Punkti siiski ei anta, kui laps ei ole viimasel ajal üheski sellises mängus osalenud.

Kodune tegevus

91. Toob ja annab midagi palumise peale. ....

Selle punkti saamiseks peab laps suutma:

- a) õigesti reageerida lihtsamatele korraldustele, nt „Vii/anna see raamat temale/ tema kätte“ (tema asemel öelda lapsele hästi tuttava inimese nimi);
- b) õigesti reageerida korraldusele „Palun ulata piimakann“, kui piimakann on nähtaval kohal. Siin on tegemist asjaoluga, et laps ei järgi lihtsalt juhiseid (nagu punktis 41), vaid selline tegevus on muutunud harjumuseks ja kujutab endast väikest vabatahtlikku abi ka vanematele, õpetajatele jne.

92. Aitab kodutöodes, nt lauda katta, põrandat pühkida. ....

Punkt antakse, kui laps aitab vanema palvel lihtsamaid kodutöid teha, nt korjab kokku oma mänguasjad, kastab lilli, katab lauda, pühib põrandat jne. „Töö“ ei pea olema tingimata väga osavalt tehtud ja sellel etapil pole ka vajalik, et laps seda omal algatusel teeb. Kuid sellisel juhul andke loomulikult punkt. Punkti saab ka siis, kui laps aeg-ajalt keeldub, kuid enamasti on siiski abivalmis. AP automaatselt, kui laps saab hakkama punktiga 97.

93. Täidab lihtsaid ülesandeid väljaspool kodu. ....

AP, kui last võib saata mingi ülesandega vähemalt naabermajani/ naabrite juurde/ naaberklassi. Seejuures ei ole vajalik, et läbitud vahemaa oleks suur, vaid pigem see, et laps suhtleb iseseisvalt ja korrapäraselt inimestega väljaspool vahetut tutvusringkonda. AP igal juhul, kui laps saab hakkama punktidega 94 ja 96.

94. On võimeline poodi minema, sel ajal kui täiskasvanu väljas ootab. ....

See ülesanne nõuab kolme erinevat tegevust. Kui lapsele on täpselt selgitatud, mida ta ostma peab ja kui tal on piisavalt raha, peab laps olema võimeline:

- a) üksi poodi minema ja vähemalt ühe asja ostma, nt leib, suhkur jms;
- b) selle eest maksuma;
- c) kauba ja ülejäänud raha poest välja täiskasvanule tooma.

AP igal juhul, kui lapsele saab anda punkti 98.

95. Teeb lihtsaid rutiinseid töid ilma järelevalveta, nt tühjendab prügikasti, toob postkastist ajalehti. ....

See punkt antakse, kui laps teeb kindlalt lihtsamaid töid iseseisvalt ja ilma järelevalveta, nt tühjendab korrapäraselt prügikasti, toob postkastist ajalehti. Meeldetuletus võib olla mõnikord vajalik, aga üldiselt peaks laps täitma ülesande ilma, et keegi talle seda ütleks.

96. Ülesannete täitmiseks saab talle raha kaasa anda. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema vähemalt kolm korda olnud olukorras, kus ta on pidanud kasutama raha. Oluline on, kas laps saab aru raha väärtusest ning et ta peab sellega hoolikalt ümber käima.

97. Vastutab väiksemate kohustuste täitmise eest. ....

AP, kui laps täidab majapidamises lihtsamaid ülesandeid, nagu on mainitud punktis 92, ning seda tõepoolest:

- a) iseseisvalt ja ilma täiskasvanu abita, kuigi mõningane järelevalve on lubatud;
- b) korrapäraselt ja ilma pidevalt meelde tuletamata (juhuslik meeldetuletus on sellel etapil ilmselt endiselt vajalik)

98. Läheb iseseisvalt kindlasse poodi ja ostab teatud asju. ....

See punkt antakse, kui laps on võimeline:

- a) leidma üksi tee talle tuttavasse poodi;
- b) pidama meeles, mida ta ostma peab (kaks erinevat asja);
- c) poes neid kahte asja sõnadega küsima;
- d) nende eest maksuma ja kauba ning ülejäänud raha tagasi tooma.

AP igal juhul, kui laps saab hakkama punktiga 99.

99. Käib mitmes poes ja ostab kindlaid asju. ....

Selle punkti saamiseks peab laps täitma kõigepealt punkti 98 tingimused. Lisaks sellele peab ta olema võimeline:

- a) järjest vähemalt kolme erinevat asja küsima ja
- b) käima ostmas vähemalt kolmes erinevas poes, kusjuures kõigis ei pea käima tingimata samal päeval.

100. Teeb lihtsaid rutiinseid töid iseseisvalt, nt peseb nõusid. ....

Tegevused, mille eest punkti saab, võivad olla järgmised: kingade puhastamine, nõude pesemine, riiete kokkupanemine, pesu väänamine, messingist või hõbedast asjade puhastamine/ poleerimine, liimiga tegelemine/asjade liimimine, auto pesemine, nõövide õmblemine jne. Punkti saamiseks peab laps tegema korrapäraselt ja ilma järelevalveta vähemalt kolme erinevat taolist tegevust.

MOTOORIKA

Peenmootorika

101. Oskab kasutada keeramisliigutust. ....

See ülesanne kontrollib, kas laps on võimeline kätega mõtestatult keerama. AP, kui laps pöörab ukseuppu või võtit nii palju, et uks avaneb või kui ta suudab avada keeratava kaanega purgi.

102. Oskab nõõri peale ajada suuri pärleid. ....

Lapsele antakse suuri pärleid täis karp ning pael, mille ühes otsas on sõlm, et pärleid paelalt ära ei libiseks. AP, kui laps ajab nõõrile kümne minuti jooksul vähemalt kaksteist pärlit.

103. Oskab kääridega paberit lõigata. ....

See punkt antakse, kui laps teeb kääridega õigeid liigutusi, et paberit lõigata. Sellel etapil ei saa temalt veel oodata, et ta kindlast kohast lõigata oskab. AP igal juhul, kui antakse punkt 106.

104. Oskab õigesti kasutada erinevaid materjale, nt plastiliin, ehitusklotsid. ....

Selle punkti saamiseks peab laps olema võimeline materjalist midagi ehitama või looma.

See peab olema:

- a) eesmärgipäraselt tehtud, st laps peab püüdma teha midagi, mis valmides on selgesti äratuntav ning ta ei tohi juhuslikult tekkinud tulemusega rahul olla.
- b) järgmine etapp sellest, kus ta ainult laob ehitusklotse torniks või voolib plastiliinist lihtsaid ümaraid vorme (palli või vorstikest).

AP igal juhul, kui annate punkti 107 eest.

105. Oskab mingil määral kerida lõnga ümber pooli. ....

AP, kui laps:

- a) suudab kerida kaks meetrit lõnga või niiti ümber pooli vähem kui 30 sekundiga ja
- b) niit on keritud üsna ühtlaselt.

106. Oskab välja lõigata pilte, kuigi mitte täiesti täpselt. ....

See punkt antakse, kui:

- a) laps ei lõika juhuslikult, vaid proovib midagi välja lõigata, isegi kui see on ainult lihtne nelinurkne kujund,
- b) ta suudab ligikaudu hoida lõikamisel soovitud suunda. Sellel etapil ei ole täpsust veel oodata.

107. Oskab ehitada sobivast materjalist (nt ehitusklotsid, konstruktorid) keerulisemaid konstruktsioone. ....

Punkt antakse, kui laps oskab ehitada:

- a) fantaasiarikkalt ja loominguliselt (mitte lihtsalt ei tee järgi) ja
- b) ta on märkimisväärselt hea peenmootorikaga; ehitised peab olema rohkem kui lihtsalt üksteise peale laotud materjal, esemed (nt rattad) peavad olema kasutatud mõtestatult. Samuti peab laps oskama kasutada keerulisemaid ühendusi.

108. Oskab lõigata kääridega riidet. ....

AP, kui laps oskab lõigata umbes 10 cm² suuruse puuvillase riidetüki kaheks. Veenduge, et

kasutatavad käärid on ka piisavalt teravad selle jaoks.

109. Oskab pabereid, mängukaarte jms korrastada. ....

AP, kui laps oskab seada viisteist mängukaarti kolme korralikku virna.

110. Oskab lõigata väga täpselt mööda kontuuri. ....

AP, kui on täidetud järgmised tingimused:

- a) lõigatud peab olema täpselt;
- b) laps peab oskama lõigata palju erinevaid kontuure/piirjooni; mitte ainult kandilisi või ümmargusi vorme, vaid ka ebakorrapäraseid, nt inimeste või mänguasjade jne pilte.

Üldmootorika

111. Oskab jalaga palli lükata ilma maha kukkumata. ....

Selles ülesandes vajate te tavalist jalgpalli või suurt kummipalli. AP, kui laps lööb palli (täpsust sihtmärgi suhtes sellel etapil veel ei nõuta) ja seejuures hoiab tasakaalu.

112. Oskab jalad koos hüppata. ....

AP, kui laps hüppab kohapeal ja seejuures:

- a) hoiab jalad koos ning
- b) hüpates maandub varvastele ja painutab põlvi.

113. Oskab kindlalt/turvaliselt kasutada õues olevaid mänguvahendeid, nt kiiged, köied jms. ....

Punkt antakse, kui:

- a) laps ei ole mänguvahenditel (kiiged, ripptalad, redelid jms) liiga arglik ega liiga enesekindel;
- b) üldiselt saab teda jätta ilma järelvalveta mänguväljakule mängima, ilma et õnnetus juhtuks;
- c) laps näitab piisavalt kehalisi oskusi, et vahendeid valitseda (nt aeglustab kiige hoogu, kui hoog on liiga suur/ kiik käib liiga kõrgele)

114. Suudab tabada palliga sihtmärki (30x30 cm) 1,5 m kauguselt. ....

Selle kontrollimiseks vajate te väikest kummipalli. Punkt antakse, kui järgmised tingimused on täidetud:

- a) pall tuleb otse märgi pihta visata; punkti ei anta, kui pall liigub mööda kõverat ja juhuslikult vastu märki põrkab.
- b) pall peab neljast katses vähemalt kaks korda märki tabama.

115. Suudab kümme sekundit varvastel seista. ....

AP, kui laps suudab vähemalt kolm korda viiest katses seista vähemalt kümme sekundit ülestõstetud kandadega päkkadel ja varvastel.

Punkt antakse ka siis, kui laps peab ennast painutama või oma jalgu liigutama, et tasakaalu hoida.

116. Suudab kikivarvul ennast ettepoole kallutades tasakaalu hoida. ....

AP, kui laps vähemalt kolm korda viiest seisab varvastel ning kallutab end ettepoole, seejuures:

- a) jalad on koos;

- b) käed on selja taga;
- c) püüdmata tasakaalu taastada jalgu liigutades või maha kükitades.

117. Oskab kasutada õigesti haamrit, õmmelda. ....

Selle punkti saamiseks peab laps:

- a) lööma kolm naela ükshaaval puu sisse;
- b) lööma naela ilma endale näpu pihta löömata;
- c) naela alguses teise käega kinni hoidma, kuni see on puusse kinni jäänud; või üsna täpselt õmmelda mööda 15 cm pikkust joont (kõrvalekalle ei tohi olla suurem kui 1 cm), mis on märgitud puuvillast riidetükile.

118. Suudab kikävarvul kükitades tasakaalu hoida. ....

Laps peab kükitama ja umbes kümme sekundit kikävarvul tasakaalu hoidma. Käed võivad olla tasakaalu hoidmiseks külgedele välja sirutatud. See ülesanne on üsna raske; punkti võib juba siis anda, kui üks katse kolmest on edukas ja mõlemad ülejäänud katsed vähemalt enam-vähem välja tulevad.

119. Kasutab tööriistu, köögiriistu, aiatööriistu. ....

See punkt antakse, kui laps kasutab otstarbekalt ja suhteliselt ohutult majapidamistarbeid. Ta ei pea neid korrapäraselt/pidevalt rutiinselt kasutama, kuid ta peab olema tööriista ja selle käsitlemisega piisavalt kokku puutunud, et ta seda ilma järelevalveta kasutaks. Laps saab punkti, kui ta oskab kasutada kahte järgmist tööriista:

- a) triikraud;
- b) tolmuimeja või poonimismasin;
- c) veekeetja või grill;
- d) käsipuur;
- e) muruniiduk.

120. Oskab hüppata jalad koos hüppenööri. ....

Selle ülesande jaoks vajate te tavalist hüppenööri. Laps peab:

- a) nööri ise liigutama ja
- b) mitte vähem kui kolm korda järjest mõlema jalaga samaaegselt nööri üle hüppama, vähemalt üks kümnest katses peab olema edukas.

Lisa 2

ISIKSUSEPILT

I Iseseisvus enese eest hoolitsemisel

1. Vajab pidevat abi.
2. Vajab tihti abi.
3. Vaja on kontrollida tulemust.
4. Vahel on vaja kontrollida tulemust.
5. Saab ise hakkama.

II Harjumused

1. Esinevad veidrused, mis on ohtlikud või segavad teisi.
2. Esinevad veidrused, mis võivad olla ohtlikud või teisi segada.
3. Esinevad ohutud, aga ebaharilikud veidrused.
4. Vahel esinevad ohutud, aga ebaharilikud veidrused.
5. Veidrusi ei esine.

III Temperament

1. Raskesti kontrollitavad vihahood, mis võivad viia vägivalla ja asjade lõhkumiseni.
2. Verbaalsed vihahood, sõimamine.
3. Kergesti ärrituv, lühikesed vihahood.
4. Meeleolukõikumised.
5. Stabiilne meeleolu.

IV Seksuaalsuhted

1. Käitub seksuaalselt ebasündsalt.
2. Käitub vahel seksuaalselt ebasündsalt.
3. Esineb ebasündsaid seksuaalseid harjumusi, kuid käitub diskreetselt.
4. Ebasündsaid seksuaalseid harjumusi esineb harva.
5. Ei esine ebasündsaid seksuaalseid harjumusi.

V Eneseväljendusvajadus

1. Vastab küsimustele ainult tugeva välise surve korral.
2. Vajab suhtlemiseks tugevaid impulsse.
3. Vastab küsimustele ja ütleb aeg-ajalt vabatahtlikult mõne repliigi.
4. Kõnetab suhteliselt võõraid.
5. Kõnetab võõraid.

VI Kontakteerumine

1. Reageerib vaid tugeva välise surve korral.
2. Vajab kontakti astumiseks tugevaid impulsse.
3. Reageerib inimestele.
4. Vahel otsib ise inimestega kontakti.
5. Otsib ise inimestega kontakti.

VII Ausus

1. Varastab reeglipäraselt.

2. Võtab tihti küsimata teiste isiklikke asju.
3. Võtab aeg-ajalt küsimata teiste isiklikke asju.
4. Võtab väga harva küsimata teiste isiklikke asju.
5. Ei võta kunagi küsimata teiste isiklikke asju.

VIII Sõbralikkus

1. Mittevastuvõetav käitumine.
2. Käitub väga emotsionaalselt (külge klammerdumine, lakkumine või karjumine, sõimusõnade kasutamine).
3. Kergelt ärritav käitumine.
4. Normaalne käitumine võõrastega.
5. Viisakas käitumine võõrastega.

IX Suhted grupiliikmetega

1. Agressiivne käitumine grupiliikmete suhtes.
2. Suhete vältimine grupiliikmetega.
3. On omaette, toetub vaid endale.
4. Loob suhteid teiste grupiliikmetega.
5. Suudab loodud suhteid säilitada.

X Suhtumine ühistegevusse

1. Ühistegevuse vältimine segab teisi.
2. Ühistegevuse vältimine segab aeg-ajalt teisi.
3. Väldib ühistegevust.
4. Aeg-ajalt väldib ühistegevust.
5. Teeb ühistegevuses kaasa.

XI Suhtumine ümbritsevasse asjadesse.

1. Lõhub tihti tahtlikult asju.
2. Lõhub aeg-ajalt vihahoogude tagajärjel asju.
3. Üldiselt probleeme ei põhjusta, kuigi on vahel lohakas.
4. Suhtub ümbritsevasse asjadesse suhteliselt tähelepanelikult.
5. On alati asjade suhtes hoolitsev.

XII Suhtumine töösse

1. Keeldub enamuse ajast töötamast.
2. Suudab vaid aeg-ajalt täita tööülesande minimaalselt.
3. Töötab katkestustega.
4. Töötamisel tuleb vahel ette katkestusi.
5. Täidab tööülesanded probleemideta.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Anne Mereküla
(sünnikuupäev: 11.07.1972)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Downi sündroomiga laste sotsiaalsete oskuste taseme määramine M/PAC1 formulariga,
mille juhendaja on Kaili Palts

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 21.05.2014